

Két európai arisztokrata találkozása a hadszíntéren

Nádasdy Ferenc gróf levelezése Richelieu herceggel az osztrák örökösödési háború itáliai hadszínterén

A számos párizsi könyvtár egyik leghíresebbje, a Sorbonne könyvtára¹ a patinás egyetem impozáns főépületében található. A könyvtár kéziratárának² érdekes gyűjteménye Louis-François-Armand de Vignerot du Plessis de Richelieu herceg és marsall (1696–1788) archívuma. Richelieu herceg a híres bíboros dédunokaöccsének fia, korának neves hadvezére és hírhedt libertinusa volt. A közelmúltban lehetőségem nyílt terjedelmes levelezésének áttekintésére, aminek eredményeként több fontos magyar vonatkozású kéziratot tudtam azonosítani.³ Ezek alapján pontos információkat kaphatunk például a herceg hadjáratai során a császári és francia szolgálatban álló magyar huszárok tevékenységéről, másrészt pedig egy valódi hadtörténeti csemegének számító levelezést – a herceg és Nádasdy Ferenc tábornok között – is sikerült találnom, ami főleg a hadifogságba esett katonák ügyes-bajos dolgairól és cseréjéről szól, ugyanakkor a két arisztokrata rövid kapcsolatáról is érdekes képet fest. A forráscsoportban negyvenhat 1748-ban keletkezett levél, illetve levélfogalmazvány található, amelyeket az alábbiakban szeretnék közreadni.

A két levelező: Nádasdy gróf és Richelieu herceg

Bevezető tanulmányomban először röviden szeretném felvázolni a két főnemes életpályáját és az osztrák örökösödési háborúban játszott szerepét. A neves magyar történelmi családhoz tartozó V. Nádasdy Ferenc grófot nem kell külön bemutatni a magyar olvasónak, annak ellenére sem, hogy tudományos igényű életrajza még várat magára.⁴ Családjának történetéről szóló, az utóbbi években megjelent fontos publikációk elsősorban abból a szempontból emelik ki személyének jelentőségét, hogy a 17. század végén lefejezett III. Nádasdy Ferenc országbíró (1622–1671) unokájaként sikerült neki a császári megtorlás következtében lecsúszott famíliája helyzetén jelentős mértékben javítani. V. Nádasdy Ferenc Lipót 1708. október 27-én született a stájerországi Radkersburgban. Apja, IV. Nádasdy Ferenc (1655 k.–1723) testvéreivel együtt 1683-ban Thököly

¹ Mai nevén Bibliothèque Interuniversitaire de la Sorbonne (BIS), a könyvtárra vonatkozó pontosabb információk tekintetében lásd az intézmény honlapját: <http://www.bibliotheque.sorbonne.fr>.

² A könyvtár kéziratárának katalógusaihoz lásd: BEAULIEUX, 1918; CHATELAIN, 1885.

³ Franciaországi kutatásaimhoz és a tanulmány elkészítéséhez nagy segítséget nyújtott a Balassi Intézet Klebelsberg-ösztöndíja, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni. Itt szeretnék még köszönetet mondani Émile Champion, Lázár Balázs, Luttenberger-Nagy István és Réfi Attila kollégáimnak hasznos tanácsaikért és önzetlen segítségükért.

⁴ Lásd életéhez Nádasdy: WURZBACH, 1869, 6–10, BESSENYEI, 2005, 107–115, BESSENYEI, 2015, 20–21.

pártjára állt, majd Bécs második török ostroma után meghódolt I. Lipótnak és élete végéig hű volt az uralkodóhoz. Részt vett Buda 1686-os sikeres ostromában és a Rákóczi-szabadságharc idején is a Habsburgok szolgálatában maradt. 1708-ban tábornokká (Feldmarschall-leutnant) nevezték ki és a spanyol örökösödési háború során elsősorban a rajnai fronton harcolt. Katonai teljesítménye elismerésül 1714-ben lovassági tábornok lett és megkapta az egykori Kollonitsch-huszárezredet, amelynek hét éven keresztül volt parancsnoka és tulajdonosa. Háromszor nősült, fiai – köztük V. Ferenc Lipót – harmadik nejétől, gróf Schrattenbach Róza Rebekkától születtek.

V. Nádasdy Ferenc, a későbbi legendás császári tábornok fiatalon lépett katonai pályára. 1727-ben már a Csáky-huszárezredben szolgált kapitányként, majd négy év múlva ezredparancsnok lett a 8. (Zungenberg) huszárezredben. Az 1736–1739. évi újabb török háború idején Nádasdyt a déli frontra vezényelték, ahol hamarosan átvette annak a Csáky-huszárezrednek a parancsnokságát, amelyben maga is szolgált pályája elején. Az osztrák örökösödési háború újabb lehetőséget nyújtott a fiatal huszárparancsnoknak, hogy megmutassa katonai tehetségét. 1741. augusztus 31-én az akkor még csak 33 éves Nádasdyt Mária Terézia királynő főstrázsamesterré – vagyis vezérőrnaggyá – nevezte ki, és neki adományozta a Csáky-huszárezredet, amelyet az új ezredtulajdonosról ezt követően Nádasdy-huszárezrednek neveztek. Új ezrede élén a háború során többször is kitüntette magát. 1742 decemberében a csehországi Eger (Cheb) irányába vonuló francia csapatoknak okozott érzékeny veszteségeket. 1743-ban Lotaringiai Károly herceg,⁵ Mária Terézia sógora parancsnoksága alatt szolgált Bajorországban, ahol több nevezetes haditettét hajtott végre. Ezek jutalmául nyerhette el az altábornagyi előléptetést 1744-ben. Nem sokkal ezt követően Sziléziába vezényelték, ahol II. Frigyes csapataival szemben is kiválóan helytállt, több sziléziai várost is sikerült elfoglalnia. A strigauai vesztes csata (1745. június 4.) után Nádasdy ezrede fedezte a császári csapatok visszavonulását. 1745. szeptember 30-án bravúros huszárcsínyt hajtott végre: a Soor melletti, egyébként vesztes csatában sikerült a porosz hadsorokat megkerülve huszáraival betörni az ellenséges táborba, ahol megszerezte az ellenséges hadipénztárt, a király kocsiját, a porosz sereg munícióját és élelmiszerkészleteit.⁶ A poroszokkal kötött drezdai különbéke (1745. december 25.) után Nádasdyt Észak-Itáliába vezényelték. Itt elsősorban a Genova környékén zajló hadműveletekben alkalmazták, és ebben az időszakban elkezdett az általunk közölt, Richelieu herceggel folytatott levelezése is.

Az osztrák örökösödési háború utáni korszakban V. Nádasdy Ferenc Lipót gróf érkezett katonai és politikai pályájának csúcsára. Sikereiért 1751-ben valóságos belső titkos tanácsossá, majd a következő évben a magyarországi lovasság felügyelőjévé nevezték ki. 1754-ben elnyerte Buda katonai parancsnoki címét és ekkor nevezte ki lovassági tábornokká is az uralkodó. 1756-ban a megtisztelő horvát báni címmel koronázták meg karrierjét. Az egykor kivégzett főúr unokájának így sikerült visszakerülnie a Magyar

⁵ Károly Sándor (1712–1780), Lotaringia és Bar hercege, császári-királyi tábornagy, Németalföld császári főkormányzója és főkapitánya. V. Lotaringiai Károly herceg unokája.

⁶ BROWNING, 1993, 237.

Királyság legmagasabb hivatalait viselő arisztokrácia körébe. A hétéves háború során többször is megcsillantotta katonai tehetségét. Nádasdy – vagy ahogyan a forrásokban nevezték: „Nadasti” – nevét leginkább a kolíni ütközetben játszott szerepe tette ismertté Európa-szerte. II. Frigyes porosz király 1757. évi sikertelen prágai ostroma során az osztrák csapatok Leopold Daun⁷ tábornagy vezetésével a város felmentésére indultak. A porosz és osztrák seregek a várostól mintegy 60 kilométerre elhelyezkedő Kolín városánál ütköztek meg egymással 1757. június 18-án. Nádasdy gróf az osztrák csapatok jobbszárnyát vezette és a parancsnoksága alatt összevont száz lovasszázzal egyedülálló módon hétszer verte vissza a porosz csapatok rohamait. Itt került szembe a legendás porosz huszárvézerrel, Joachim von Zieten⁸. A nap végén sikeres átkaroló hadmozdulattal egyaránt megfutamította az ellenséges lovasságot és gyalogságot.⁹ A csata fényes győzelmének hírére Mária Terézia megalapította a legmagasabb osztrák katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendet, amelynek nagymestere férje, Lotaringiai Ferenc¹⁰ császár lett. Az első három kitüntetett Lotaringiai Károly főherceg, Daun tábornok és Nádasdy gróf voltak.

A kolíni csata utáni hadműveletekben Nádasdy ismét több győzelmet aratott. Moys mellett legyőzte Winterfeldt tábornok¹¹ csapatait, aki a csatában maga is elesett, majd Wrocław mellett ismét sikerült vereséget mérnie Joachim von Zieten seregére. Szintén részt vett az osztrákok számára vesztes leutheni ütközetben (1757. december 5.) is, amelynek során csapataival fedezte a császári erők visszavonulását. 1757 után gyakorlatilag véget ért katonai pályája, mert miután 1758-ban elnyerte a tábornagyi rangot,¹² Nádasdy ezután leginkább a horvát báni hivatal teendőinek szentelte életét. Kétszer is megnősült. A sors furcsa fintora volt, hogy első felesége a nagyapját egykor elítélő Rottal bíró unokája, Rottal Mária Maximiliána volt, aki két fiúgyermekkel is megajándékozta. Második felesége Malatinszky Zsuzsánna volt. V. Nádasdy Ferenc Lipót 1783. május 15-én halt meg Varasdon.

Az általam közölt levelezés másik főszereplője szintén a korszak ismert személyiségei közé tartozott: Louis-François-Armand de Vignerot du Plessis de Richelieu, rövidebben Richelieu herceg vagy Richelieu marsall, a 18. századi francia történelem híres vagy hírhedt arisztokratája és hadvezére. Nádasdyhoz hasonlóan hírnevét rangos őseinek árnyékában sikerült megalapoznia. Ugyanakkor e mára jobbra elfelejtett személyiség kora egyik legismertebb „celebjének” számított. Nem akad olyan fontos emlékiró vagy korabeli nagy levelező, aki ne emlékezett volna meg Richelieu herceg viselt dolgairól, politikai szerepléséről, katonai tetteiről vagy számtalan szeretőjéhez fűződő

⁷ Leopold Joseph Maria von Daun (1705–1766), császári tábornagy, Mária Terézia katonai főtanácsadója.

⁸ Hans Joachim von Zieten (1699–1786), porosz lovassági tábornok.

⁹ A kolíni ütközetben az osztrákok veszteségei 1003 halott, 5471 sebesültre és 2500 fogságba esett katonára rúgtak. A poroszok ennél súlyosabb, 13 447 fős veszteséget könyvelhettek el, kb. 3000 volt az elesettek száma. Az osztrákok 45 ágyút és 22 zászlót zsákmányoltak Kolínnál.

¹⁰ Lotaringiai Ferenc István (1708–1765), Lotaringia és Bar hercege, Toszkána nagyhercege, 1747-től a Német-római Birodalom császára. V. Lotaringiai Károly herceg unokája és Mária Terézia férje.

¹¹ Hans Karl von Winterfeldt (1707–1757), porosz tábornok.

¹² RÓNAI HORVÁTH, 1888, 483–485.

botrányairól.¹³ Ez utóbbiaknak köszönhetően terjedt el később az a vélekedés is, hogy a Veszedelmes viszonyok (*Les liaisons dangereuses*) című francia regény szerzője – Pierre Choderlos de Laclos – róla mintázhatta meg a főszereplő Valmont vicomte portréját. Richelieu herceg hosszú élete során háromszor házasodott meg. Első feleségét, Anne-Catherine de Noailles-t, Noailles márkí leányát 1711. február 12-én vezette oltár elé. Az ifjú hölgy 1716-os halála után, 1734-ben feleségül vetette Élisabeth Sophie de Lorraine-t, aki két gyermekkel – az 1736-ban született Antoine-nal és a négy évvel később világra jött Jeanne-Sophie-val – ajándékozta meg. Élete alkonyán – nyolcvanéves korában – szintén örök hűséget esküdött a nála negyven évvel fiatalabb Jeanne de Lavaux-nak. Kiterjedt levelezése mellett fennmaradt két, neki szentelt korabeli apokrif visszaemlékezés¹⁴ és számos kiváló életrajza is született.¹⁵

A híres Richelieu bíboros – Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642) – déd-unokaöccse fiaként a francia királyi udvar legbelsőbb köreihez tartozó család tagjaként látta meg a napvilágot 1696. március 13-án Párizsban. Az ifjú herceg keresztapja maga XIV. Lajos király, keresztanyja pedig Savoyai Mária Adelheid burgundiai hercegnő¹⁶ volt.

A XIV. Lajos és a Régens (Fülöp orléans-i herceg) versailles-i udvarában nevelkedett ifjú herceg már korán feltűnt kihívó viselkedésével. Viharos szerelmi ügyekbe keveredett és többször is párbajozott, melyek következtében kétszer is a Bastille-ba zárták. 1719-ben részese volt az úgynevezett Cellamare-féle összeesküvésnek, amellyel kívánta a Régens haragját. Végül éppen a Régens leányának közbenjárása mentette meg Richelieu-t a súlyos büntetéstől. Ennek ellenére a következő évek folyamán a fiatal főnemes közéleti pályafutása meredeken emelkedett. 1720. november 25-én megválasztották a Francia Akadémia tagjának, 1729-ben a Szentlélek-rend lovagja lett, 1731-ben pedig a Királyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagságával tisztelték meg. A Régens halála utáni államminiszter, Bourbon-Condé herceg¹⁷ támogatásának köszönhetően hivatali pályája is lendületes irányt vett és az európai diplomácia fontos területein képviselhetette a Francia Királyságot: előbb Bécsben (1725–1729), majd Drezdában volt nagykövet és diplomataként kiválóan megállta a helyét. 1738 és 1755 között a különleges jogállású Languedoc tartomány katonai kormányzójaként tevékenykedett és részben e hivatalának köszönhetően – mint a területet jól ismerő katonatiszt – nem véletlenül került az általunk közölt források keletkezésének időszakában a dél-franciaországi katonai események középpontjába. 1743-ban elnyerte a kitüntető első udvari nemesi kamarás (*Premier Gentilhomme de la Chambre*) címet, majd 1755-ben a kereskedelméről és bortermeléséről híres és gazdag Guyenne tartomány kormányzójává nevezte ki a király.

¹³ Néhány példa ezek közül: CRAVERI, 1993; POLLITZER, 1952; REBOUX, 1929a; REBOUX, 1929b; REBOUX, 1933; RIVAL, 1959; WORMSER, 1955.

¹⁴ SOULAVIE, 1858; RICHELIEU, 1791.

¹⁵ Richelieu herceg életrajzához lásd: AUGAGNEUR–HONNERT, 1929; CAPEFIGUE, 1857; CHAMPION, 2014; COLE, 1965; COUGET, 2002; ESTRÉE, 1917; LABARDE DE RAILLICOURT, 1991; LEVRON, 1971.

¹⁶ Savoyai Mária Adelheid (1685–1712), savoyai hercegnő és piemonti fejedelmi hercegnő. XV. Lajos király anyja.

¹⁷ Louis Henri de Bourbon (1692–1740), Bourbon és Condé hercege.

E hivatala idején jelentős mértékben hozzájárult a bordeaux-i borok hírnevének öregbítéséhez, és fogyasztásának népszerűsítéséhez a királyi udvarban is.

Richelieu herceg a katonai pályán is rengeteg sikert aratott. Részt vett a 18. század közepének összes fontos háborújában. A fegyverfogást a spanyol örökösödési háború utolsó éveiben kezdte tanulni a híres királyi muskétások soraiban és részt vett a háború utolsó nagy francia győzelmében, a denain-i csatában (1712. július 23–24.) is.¹⁸ Itt figyelte fel rá Villars marsall,¹⁹ aki hadsegédjéül választotta, és így elkísérhette a híres hadvezért Fribourg ostromához, ahol bátor vitézségével kitüntette magát és meg is sebesült a küzdelemben. A kor szokásának megfelelően a város feladásának hírére a fővezér a legvitézesebb ifjú nemesre bízva küldte a Napkirály udvarába, és a források szerint ez a személy nem volt más, mint a Fronsac hercege címet viselő Richelieu.²⁰ A spanyol örökösödési háborút lezáró békeszerződések korszaka a béke eszméjének általános elterjedésével jellemezhető. Gondoljunk csak Händel „Utrechti Te Deum és Jubilate” című művére vagy abbé de Saint-Pierre „Az örökbéke tervezet rövid foglalta”²¹ című híres szövegére. Az spanyol örökösödési háború tűzkeresztségén átesett ifjú Richelieu hercegnek egészen 1733-ig, a lengyel örökösödési háború kirobbanásáig kellett várnia, hogy ismét megmutathassa katonai tehetségét. A háború első békeévében, a Strasbourg melletti Kehl ostrománál a spanyol örökösödési háború veteránja, Berwick marsall parancsnoksága alatt álló hadseregben szolgált. A következő év áprilisában Richelieu-t ezredével együtt ismét Berwick marsall hadseregébe osztották be, ahol személyesen is hozzájárult Philippsbourg ostromának sikeréhez. Az ostrom alatt elesett Berwick marsall²² helyére Asfeld marsall²³ lépett, aki végül július 18-án bevonult az erődbe. Richelieu szerepéről több forrás is megemlékezik.²⁴ A lengyel örökösödési háború hadműveleteinek az 1737. május 2-án Bécsben aláírt fegyverszünet egyezmény vetett véget.

Az osztrák örökösödési háború kirobbanása új lehetőséget nyitott az udvari nemesiség olyan ambiciózus tagjai számára, mint Richelieu herceg. 1740 decemberében, VI. Habsburg Károly halálakor a lánya, Mária Terézia igen nehéz körülmények között lépett trónra. A néhai császár gondosan próbálta előkészíteni lánya örökösödését a Pragmatica Sanctio széles körű európai elismertetésével, ám halála után rögtön több hatalom is megkérdőjelezte annak jogszerűségét. Először II. Frigyes porosz király használta ki az osztrák hatalmi válság okozta lehetőséget, és már 1740 decemberében elfoglalta Sziléziát. Franciaországban a kormányzatban erős osztrákellenes párt szintén mozgósította erőit és felkarolták Károly-Albert bajor választófejedelem – Miksa-Emmánuel választófejedelem fia – császári trónra irányuló ambícióit. A háború első évében a

¹⁸ A csata történetéhez lásd: LESAGE, 1992.

¹⁹ Claude-Louis-Hector de Villars (1653–1734), francia hadvezér és diplomata. Életéről lásd újabban: EL HAGE, 2012.

²⁰ CHAMPION, 2014, 369.

²¹ SAINT-PIERRE, 1979. Lásd ehhez újabban: BOIS, 2017, 69–104.

²² James Fitz-James (?–1734), Berwick hercege, francia marsall.

²³ Claude François Bidal (1665–1743), Asfeld márkija, francia marsall.

²⁴ CHAMPION, 2014, 369.

francia–bajor egyesült seregek jelentős sikereket értek el a csehországi hadjárat során. Prága elfoglalásával a franciák által támogatott Károly-Albert bajor választófejedelemet a cseh rendek előbb királlyá és nem sokkal később német-római császárrá választották. Ugyanakkor a forgandó hadiszerencse következtében Mária Terézia seregei nemcsak Felső-Ausztriát foglalták vissza sikeresen, hanem Bajorországba is betörték 1742 elején. Később a porosz királlyal és a szász királlyal kötött békeszerződések aláírása után Mária Terézia Csehországba küldte seregeit és hamarosan sikerült Prágát is visszafoglalnia.²⁵

1743-ban Anglia segélycsapatokat küldött Mária Terézia hadseregének a francia–porosz erőkkal szembeni hadműveletei támogatására. A Noailles marsall²⁶ parancsnoksága alatt tevékenykedő francia csapatok Dettingen város közelében gyakorlatilag bekerítették az angol és osztrák erőket, ám ez a szövetséges hadsereg végül is Gramont herceg²⁷ elővigyázatlansága miatt elkerülte a megalázó vereséget és 1743. november 27-én véres ellentámadásba lendült. A francia főerők vonulását fedező ezredek – köztük a Richelieu által vezetett Rohan-ezred – az ellenséges hadoszlopok támadásának következtében igen jelentős veszteségeket szenvedtek.²⁸ A források és történetírók tanúsága szerint Richelieu igen hőiesen küzdött a csatában, ahol egy lovat kilőttek alóla és mellette küzdő egyik katonáját is lelőtték. A fősereg utóvédjében elhelyezkedő ezredét a visszavonulás közben szinte teljesen megsemmisítették.²⁹

Richelieu herceg a dettingeni katasztrofális vereség után a téli hónapokban titkos diplomáciai tárgyalásokat folytatott és hozzájárult az 1744. május 22-én aláírt frankfurti szerződéshez, amely a francia–porosz–bajor–hesseni és pfalzi uralkodók együttműködését irányozta elő. Ehhez kapcsolódott egy másik, június 5-én aláírt francia–porosz szövetségi szerződés is.³⁰ Politikai jelentőségét növelte az a tény is, hogy Rochechouart herceg³¹ dettingeni csatában bekövetkezett halála után őt léptették a helyére első udvari nemesi kamarásnak, amely a király személye körüli egyik legbizalmasabb udvari titulusnak számított. Ezen udvari pozíciójának köszönhetően a háború során a király hadsegédjeként is tevékenykedett, azon ritka alkalmak során, amikor a francia uralkodó személyesen vezette a francia hadakat.

Egy ilyen különleges eseményre került sor 1745 nyarán, amikor XV. Lajos és fia, a Dauphin személyesen jelentek meg a flandriai hadszíntéren és vettek részt a döntő jelentőségű fontenoy-i csatában.³² Az évszázad egyik legnagyobb francia győzelmének tartott ütközetben Richelieu herceg ismét jelentős szerepet játszott. A Szász Móríc³³ francia fővezér parancsnoksága alatt küzdő mintegy 48 000 fős francia főerőkkel szem-

²⁵ BÉLY, 2001, 499–500.

²⁶ Adrien Maurice de Noailles (1678–1766), Noailles hercege, francia marsall.

²⁷ Louis de Gramont (1689–1745), Gramont hercege, francia hadvezér.

²⁸ SHD, série A1 2990.

²⁹ ESTRÉE, 1917, 162.

³⁰ BÉLY, 2001, 505.

³¹ Charles Auguste de Rochechouart (1714–1743), Montemart hercege, francia hadvezér.

³² A csata történetéhez lásd: BOIS, 1996.

³³ Szász Móríc (1696–1750), francia szolgálatban álló német hadvezér és hadtudós. Életéről lásd: BOIS, 1992.

ben kb. 53 000 fős holland, brit, hannoveri és osztrák katona harcolt Cumberland herceg³⁴ főparancsnoksága alatt. A szemben álló erők 1745. május 10-én érték el a mai Belgiumhoz tartozó Fontenoy falu határát. Másnap került sor a döntő ütközetre, amely során a szövetséges erők – a franciák jól kiépített állásai elleni többszöri sikertelen támadása után – kettős oszlopba rendeződve igyekeztek elfoglalni Fontenoy helységet. Az oszloptámadás a francia csapatok oldalirányú ellentámadásai és a csata tetőpontján szemből történő ágyúzása következtében véres kudarcot vallott. A csataleírások szerint Richelieu herceg több helyszínen is – például a legendás Maison du Roi lovasscapat élén való rohamban és a csata lefolyását döntően befolyásoló ágyúk felállításában – kiemelkedő szerepet játszott.³⁵

Az osztrák örökösödési háború utolsó szakaszának egyik mellékhadszíntere: Genova és környéke

Richelieu herceg az osztrák örökösödési háború utolsó két esztendejében egyre fontosabb diplomáciai és katonai feladatokat látott el. 1746 végén került sor a Dauphin³⁶ és a lengyel király és szász választófejedelem III. Ágost³⁷ leányának Mária-Jozefa hercegnőnek házasságára. A francia király nagy reményeket fűzött e házassághoz és a Mária Teréziával jó kapcsolatokat ápoló lengyel királytól remélte, hogy aktív szerepet vállal a háborút lezáró béke elősegítésében. Ebből a célból a már ismert és tapasztalt diplomátának számító Richelieu herceget küldte Drezdába. Richelieu sikertelen diplomáciai küldetése után 1747 márciusában érkezett vissza, és ezt követően az észak-itáliai fronton – az osztrák örökösödési háború e kevésbé ismert mellékhadszínterén – a Genovai Köztársaság szolgálatában játszott igen fontos szerepet. Az események és az általunk közölt források jobb megértéséhez érdemes felidézni a genovaiak háborúba való belépésének körülményeit. Egyes korábbi vélemények szerint a köztársaság azért üzent hadat 1746-ban Mária Teréziának, hogy a Francia Királyság támogatását elnyerje.³⁸ Az események ennél korábban kezdődtek. 1743 szeptemberében a wormszi egyezményben Mária Terézia átengedte III. Károly-Emánuel³⁹ szárd királynak a finale-i örgrófságot anélkül, hogy a Genovai Köztársaságot kártalanította volna.⁴⁰ A genovaiak ezt követően léptek szövetségre a spanyolokkal, a franciákkal és a nápolyiakkal a Szárd Királysággal szemben.

³⁴ Prince William Augustus (1721–1765), Cumberland hercege, brit hadvezér.

³⁵ Különösen fontos szerepet tulajdonított Richelieu hercegnek Voltaire, aki valósággal piedesztálra helyezte őt a csata hőseként. A rossz nyelvek szerint a híres író hízogó dicsérete nem volt teljesen önzetlen, mivel Voltaire Richelieu hercegtől remélte a Francia Akadémiai tagságához szükséges támogatást. BOIS, 1996, 94–95.

³⁶ Louis Ferdinand de Bourbon (1729–1765), francia királyi herceg és trónörökös (Dauphin), XV. Lajos király és Mária Leszczyńska királyné gyermeke.

³⁷ Szász Frigyes Ágost (1696–1763), lengyel király.

³⁸ Ezt az álláspontot képviseli: LEVRON, 1971, 199.

³⁹ III. Károly Emánuel (1701–1773), szárd-piemonti király.

⁴⁰ PALUMBO, 2010, 103–108.

A következő évben a spanyol erőket kivonták a észak-itáliai területekről, a francia erőket a németalföldi frontra összpontosították és Genova jelentős osztrák, brit és orosz haderővel találta szemben magát. A város 1746 szeptemberében kapitulált és súlyos feltételekkel osztrák megszállás alá került. A helyi történetírás tanúsága szerint a város kulcsait szeptember 7-én a városkapu előtt egy osztrák előőrslén megjelent Nádasdy grófnak adták át.⁴¹ Ezzel kezdetét vette a város megszállása. Az osztrák uralmat 1746. december 5-én egy széles körű felkeléssel rázták le a genovaiak és nyújtottak ezzel óriási segítséget a háború lezárását kereső franciáknak.⁴²

A háborús helyzet valóban rendkívül kritikussá vált a franciák számára. A kora újkori Franciaország történetében alig fordult elő, hogy idegen hadak veszélyeztették a lakosság biztonságát. Dél-Franciaországban pedig különösen ritkán fordultak meg ellenséges haderők. V. Károly csapatainak 1536-os betörése óta 1746-ban került sor ismét újabb fegyveres invázióra a festői szépségű Provence tájain. Az 1746-os sikeres észak-itáliai osztrák–szárd offenzíva következtében a francia–spanyol csapatok folyamatosan kiszorultak Észak-Itáliából. Szeptember végén az osztrák–szárd haderők elérték Nizzát és küszöbön állt Provence megszállása is. A osztrák–szárd csapatok a földközi-tengeri brit flotta összehangolt támogatásával nyomultak be Provence területére. A szövetségesek fő erejét a Maximilian Ulysses von Browne osztrák tábornagy⁴³ parancsnoksága alatt álló 35 000 fős gyalogságból, 5000 fős lovasságból és 2500 fős horvát könnyűcsapatokból álló császári sereg alkotta. Ez utóbbiakat a franciák gyakran magyaroknak vélték és a pusztításuk híre bejárta az egész országot.

A Var folyón átkelő haderő gyakorlatilag akadálytalanul nyomult előre és Antibes-nál megszállta a város környékét. Antibes sorsa a brit flotta fellépésével hamar megpecsételődött volna, ha a genovai felkelés által nyílt újabb front miatt nem fordult volna kudarcba az osztrák–szárd betörés. A dél-franciaországi frontra érkező Belle-Isle marsall⁴⁴ vezetésével végül sikerült megszervezni a terület védelmét és elindulhatott a francia ellenoffenzíva, amely Castellane-nál 1747. január végén megállította az ellenséget és felmentette Antibes-ot.⁴⁵ A provence-i betörés a katonai veszteségek mellett óriási lélektani sokkot jelentett a francia lakosságnak, és a korabeli rendőrségi jelentésekben is felfedezhető, hogy az ellenzéki értelmiségiek körében terjedő gúnyversekben visszatérő motívum volt a „provence-i magyarjárás”.⁴⁶

Ebben a kritikus történelmi helyzetben a francia kormányzat rendkívüli nagyköveteket küldött Genovába: először Boufflers herceget,⁴⁷ majd az ő 1747 júliusában bekövetkezett halála után Richelieu herceget, jelentős haderővel és pénzzel ellátva. Ez jól

⁴¹ BRÉQUIGNY, 1750, 165.

⁴² A Genovai Köztársaság osztrák örökösödési háború alatti történetéhez: BROCHE, 1935.

⁴³ Maximilian Ulysses von Browne (1705–1757), ír származású császári hadvezér. Életéről lásd: DUFFY, 1964.

⁴⁴ Joseph Marie de Boufflers (1706–1747), Boufflers hercege, francia hadvezér.

⁴⁵ EL HAGE, 2017, 203–206.

⁴⁶ Lásd ehhez: DARNTON, 2014.

⁴⁷ Charles Louis Auguste Fouquet (1684–1761), Belle-Isle herceg, francia marsall és államférfi.

mutatja, hogy a francia diplomácia felismerte Genova stratégiai jelentőségét és mindent elkövetett annak védelme érdekében.⁴⁸ Richelieu herceg jelentősen megerősítette a város erődtírményeit és további új erődöket – pl. a saját nevét viselő erődöt – építtetett. Richelieu másik fontos tevékenysége egy széles körű információs szolgálat létrehozása volt. Genovai tartózkodása során kiterjedt levelezést folytatott és valóságos informátorokból, kémekből és ügynökökből álló hálózatot tartott fenn. Ennek köszönhetően jól ismerte az ellenséges haderők mozgását és fontos stratégiai céljait, melyek közül természetesen Genova elfoglalása volt a legfontosabb. Ennek érdekében az osztrák, szárd és brit haderők blokáddal próbálták a várost kiéheztetni, de 1747 decemberében a fegyveres támadás lehetősége is felmerült. A Browne tábornok vezetése alatt összevont osztrák csapatok Spezzia és Sarzanne helységek elfoglalásával próbálták még szorosabbra vonni a város körüli hurkot és elvágni a genovai helyőrség utánpótlási vonalait. A brit haditengerészettel együttműködve pedig Sestri stratégiai fontosságú helységét is megpróbálták megszerezni. A tervet végül Richelieu herceg az 1748-as hadjárat elején a spanyol segélycsapatokkal közösen fellépve akadályozta meg.⁴⁹

Richelieu egyik első győzelme az 1747. október 15. és 18. között zajló Campofreddo elleni támadás volt. A hadi események összefoglaló jelentése szerint a francia hadműveletek nemcsak a Nádasdy gróf által kezdeményezett expedíció számára jelentettek kudarcot, hanem jól demonstrálták a genovai helyőrség komoly katonai harci erejét. Ennek az ellenség demoralizálása szempontjából is igen nagy jelentősége volt.⁵⁰ Másfelől pedig Richelieu herceg ügyesen kihasználta a genovai vidéki lakosság hazafias érzelmeit és az általuk szervezett szabadcsapatok segítségével folyamatosan zavarta és nyugtalanította az osztrák haderők vonulását.⁵¹

Az osztrák csapatok másik komoly próbálkozása az 1748. február közepén lezajlott Voltri elleni expedíció, Nádasdy Ferenc nevéhez fűződik. A korabeli hadviselés számára nem túl kedvező késő őszi expedíció stratégiai célja a franciák Voltri közelében lévő állásainak felszámolása volt. Az osztrák csapatok számbeli fölényében és a meglepetésszerű támadás erejében bízva kidolgozott stratégia végül nem hozta meg a várt eredményt, mivel Richelieu herceg kiváló információs hálózata segítségével hamar felismerte a támadás veszélyeit és kihasználta a Nádasdy által különítményekre osztott osztrák erők gyengeségeit. A Genovából kivonuló francia erők először a Bochetta-hágó mellett állomásozó osztrák főerők ellen léptek fel – elterelve ezzel azok figyelmét a mellékhadszíntéren zajló eseményekről – és ezzel párhuzamosan pedig két erős hadoszloppal sikerült felszámolniuk a kisebb osztrák haderőket.⁵²

Richelieu herceg jó információinak köszönhetően hadi sikereit úgy érthette el, hogy viszonylag gyorsan tudott reagálni az ellenség legváratlanabb hadmozdulataira is. Jól ismerte a hadműveletek földrajzi környezetét és ennek megfelelően alakította ki

⁴⁸ GRAZIANI, 2009, 456.

⁴⁹ CHAMPION, 2014, 414–415.

⁵⁰ BROCHE, 1935, 55–56; CHAMPION, 2014, 416–419.

⁵¹ SOULAVIE, 1858, 227.

⁵² BRÉQUIGNY, 1750, 226–229.

védelmi rendszerét. Sikeresen alkalmazott a korábbi hadjáratokban megismert hadi-cseleket és katonái életét és biztonságát a legnagyobb körültekintéssel óvta. Mindezt egyébként – amint a mellékelt levelezésből is kiderül – elmondhatjuk a vele szemben álló Nádasdy grófról is.

A mindennapi élet a városban és a fronton a levelezés tükrében

Az itt közölt levelek a már említett utolsó jelentős, 1748. február közepén Nádasdy által indított sikertelen osztrák támadás után keletkeztek, és gyakorlatilag a háború végéig dokumentálják a két parancsnok érintkezését. Az időszak egy hosszú és igen sok áldozattal járó háború utolsó hónapjait foglalja magában, amelyben a fegyveres konfliktusból a békeidőszakba való lassú átmenet szakaszait figyelhetjük meg. A levelezésben a leggyakoribb téma a foglyul ejtett katonák cseréje, amelyet meghatározott egyezmények – a hadseregek között megkötött megállapodások, kartelek – alapján végeztek. Mivel a háború e frontszakaszán a nagyobb számú ellenséges haderő miatt bonyolultabb helyzet alakult ki, gyakran kellett e szerződéseket külön elbírálás alapján értelmezni, ami egyfajta rugalmasságot igényelt a két parancsnoktól. A levelezés alapján megállapítható, hogy két arisztokrata származású főtszít alapvetően a törvények tisztelete, az ellenséges hadifoglyokkal való humánus bánásmód és a kölcsönös lovagiasság íratlan szabályai alapján végezte e tevékenységet. Az egymásnak nyújtott kisebb-nagyobb kedvezmények és segítségük révén egyfajta kölcsönös szimpátia alakult ki közöttük, amely a levelezésük végére már majdhogynem barátsággá nemesült. Jó példa erre a két levelező őszinte, egymástól elköszönő, igen baráti hangú levélváltása.⁵³

A hajdan oly gazdag Genova az osztrák megszállás alatt kivetett sarcok következtében jelentős mértékben elszegényedett. A városi alsó néprétegek és a falusi társadalom körében nyomor és nélkülözés ütötte fel a fejét. A városállam elitje, elsősorban a nemes-ség és patrícius családok, valamint a városi alsóbb néprétegek közötti társadalmi különbségek látványosan megnöttek. Az 1746 decemberében kirobbant népi felkelés még tovább mélyítette az elit és a nép közötti politikai, társadalmi és gazdasági szakadékat. Ennek oka főleg abban rejlett, hogy az ősi genovai nemesi családok – pl. a Doria, Spinola, Pallavicini, Grimaldi stb. famíliák – császári szolgálatuk következtében jelentős földbirtokokkal rendelkeztek birodalmi és közép-európai területeken, amelyek megtartása érdekében az osztrák csapatokkal való békét tárgyalásos úton szerették volna elérni. A népi felkelés vezetői viszont készen álltak a genovai társadalom radikális reformjára is, amely a hagyományos uralkodórétég bukását jelentette volna. Erre egyébként d'Argenson márkí francia külügyi államtitkár már egy 1747-ben kelt emlékeztetőjében is felfigyelt. Végül a város francia katonai megszállásának volt köszönhető, hogy a genovai oligarchák még néhány évtizedig, egészen 1797-ig fennmaradhattak.⁵⁴ A közölt levelezés alapján kiderül, hogy az osztrák és francia parancsnokok valószínűleg egyaránt jó

⁵³ Lásd ehhez a 43. és 44. sz. leveleket.

⁵⁴ BOUDARD, 1962, 12–14.

kapcsolatot ápoltak a hagyományos genovai nemesi családokkal, és ezt jól mutatja az tény is, hogy a legtöbb esetben megadták nekik az általuk kért útleveleket.⁵⁵

A társadalmi különbségek kiéleződése és háborús veszteségek alaposan megtépázták az egykor virágzó kikötői és bankházai – elsősorban a híres San Giorgio bankház – miatt méltán híres Genova gazdasági és pénzügyi helyzetét. Az osztrák hadisarcok megfizetésére a városnak kölcsönöket kellett felvennie és a háborús események miatt jól jövedelmező kereskedelmét is szüneteltetnie kellett. A városi és vidéki népesség körében elharapódzó szegénység miatt rohamosan megnőtt a bűnesetek, a lopások és az erőszakos cselekmények száma. Felvirágzott a csempészet és az illegális kereskedelem is, különösen a város környéki tengerparti területeken.⁵⁶ Ezt jól jelzik a levelezésben megörökített, a két ellenséges haderőhöz tartozó parancsnokok közös erőfeszítését bemutató esetek, ahol a két hadsereg leginkább rendfenntartó, sőt rendőrnymozói feladatokat ellátva igyekezett ezeket az ügyeket felgöngyölíteni.⁵⁷

Természetesen a háborús nehézségek ellenére Genovában a megszokott mindennapi élet nem állt meg teljesen. Az osztrák megszállást felváltó francia csapatok megérkezésével újabb impulzusokat kapott a város kultúrája. A Francia Királyságot képviselő diplomaták egyik fontos feladata volt – a katonai és politikai küldetésük mellett – a genovai köztársaság uralkodó elitjének és lakosságának mai szóval *soft power* eszközökkel való megnyerése. Nem véletlenül választottak olyan magas rangú, elismert francia személyiséget, mint például a fényűzéséről és pompájáról, irodalmi és művészeti kapcsolatairól híres Richelieu herceg. Amint már korábban említettem, a herceg Boufflers herceg halála után érkezett Genovába, és miután az osztrák–szárd csapatok utolsó elmentámadásai is véget értek, elsősorban a genovai kormányzat és az uralkodó elit francia érdekeknek való megnyerése volt a feladata. Erre követi utasításaiban külön fel is hívta a figyelmét a külügyi államtitkár. A genovai köztársaság államformájára hivatkozva a hercegnek főleg a hatalommal rendelkező nemesi csoportokat kellett „figyelmével elhalmozni” és elkápráztatni.⁵⁸ Richelieu herceg fényes reprezentációi mellett gálánabb próbálkozásaival néha sikerült a feladatát – egyes gúnyos hangú visszaemlékezések szerint – alaposan „túlteljesíteni” is, aminek következtében alkalmanként a helyiek nevetségének tárgyává is vált.⁵⁹ Richelieu herceg hamarosan a helyi színházak és az opera egyik látványos személyisége lett, akinek hatására – mivel például betiltotta az előadások közbeni beszélgetést és bekiabálásokat – megváltoztak a helyi szokások, másrészt pedig elterjedtek a francia színművek és operák Genovában. Amint a Nádasdy gróffal való levelezése is mutatja, a háborús viszonyok ellenére a színészek és operaénekesek fellépése érdekében mindent megmozgatott, és természetesen a híres karnevál rendezvényein is részt vett.⁶⁰ A francia csapatok jelenléte így egyfajta francia kulturális behatolást

⁵⁵ Lásd ehhez pl. a 25, a 30, a 33–35. és a 38–39. sz. leveleket.

⁵⁶ LO BASSO, 2016, 129–146.

⁵⁷ Lásd ehhez pl. a 17–18, a 22–24, a 31–35, a 41–42. és a 45. sz. leveleket.

⁵⁸ Richelieu herceg követi utasítását lásd: DRIAULT, 1912, 311–315.

⁵⁹ PESCIO, 1962, 12–14.

⁶⁰ Lásd ehhez pl. a 9. sz. levelet.

is eredményezett. Elterjedt a francia divat, a franciás életstílus – főleg az 1748-ban nyíló francia kávéházaknak köszönhetően –, és népszerűvé váltak a francia irodalmi és képzőművészeti alkotások. Mindez fellendítette a francia kereskedelmet és a helyi francia kolónia növekedésével Voltaire és Rousseau nyelve is széles körben elterjedt Genovában.⁶¹

A francia nyelv korabeli térnyerését elég jól illusztrálja a két arisztokrata közötti levelezés is. Mivel a Francia Királyság ebben az időszakban a kontinens – és az akkori világ – legerősebb katonai és politikai hatalmává vált, és a francia hadsereg az összes európai hadsereg mintájává vált, a nemzetközi katonai nyelv is a francia lett. Kis túlzással azt is lehet állítani, hogy a francia nyelv hasonló szerepet játszott, mint napjainkban az angol. Ez a 17. század végén kezdődő folyamat a következő évszázadban teljesedett ki, amelyet gyakran csak francia századnak vagy a felvilágosodás évszázadának neveztek, mivel a katonai és diplomáciai kommunikáció ekkor már végérvényesen egységesen elfogadott nemzetközi nyelvvé választotta a franciát. Természetesen nagy különbséget figyelhetünk meg a két személy nyelvhasználatában. A francia akadémiai tagsággal is rendelkező Richelieu herceg kifinomultabb, klasszikus stílusú és pontosabb helyesírással megírt misszilisei mellett Nádasdy gróf egyszerűbb és hibáktól hemzseggő levelei elég éles kontrasztot alkotnak. Ugyanakkor a szövegeken keresztül érezhető az a nyelvi és kulturális közösség élményéből kibontakozó rokonszenv, és az a két ellenséges hadseregben szolgáló főtiszt között kialakuló, régi idők lovagias szellemiségét felidéző kapcsolat, amelyet kiválóan mutat be a mellékelten közölt levelezés.

*

Az itt közölt leveleket legjobb tudomásom szerint eddig még nem adta ki senki. A szövegátírásnál elsősorban az Archiv für Reformationsgeschichte kora újkori szöveggyűjtésére vonatkozó ajánlásait (Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte. *Archiv für Reformationsgeschichte*. 72. Bd. 1981. 299–319.) vettem figyelembe. A szöveg archaikus, következetlen helyesírását megtartottam, változtatásokat jobbra csak a kis, illetve nagy kezdőbetűvel való átírás terén végeztem.

⁶¹ BOUDARD, 1962, 233–236.

Források

1.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. február 24.)

BIS MSRIC 46 Gênes 6 1748 fol. 186.

(eredeti)

Nádasdy gróftájékoztatja Richelieu herceget, hogy megadta Jean-Baptiste és Jacques Naturali uraknak az engedélyt, hogy Genovába utazzanak. Ezenkívül szintén még megemlíti, hogy az Alebe nevű helység mellett ejtett katonákat is Genovába fogja szállíttatni és várja Browne gróffal kapcsolatos levelére való válaszát.

Monsieur

J'ay l'honneur de recevoir la lettre de Votre Excellence dont Elle a bien voulu m'honorer ce 15e courante et j'embrasse avec beaucoup de plaisir l'occasion que Votre Excellence me donne pour luy en temoigner mon parfaite devouement de manier qu'en sa consideratione je n'ay pas haisité un moment d'accorder la permissione à Jean Baptiste et Jaque Naturali de passer à Genes pour le fins marquée; En même temps je prends liberté de faire notoire a Votre Excellence come les prisoniers qui furent faites dans l'affaire de Alebe⁶² se trouvent tous icy, et ne je tarderais point de les envoyer a Gênes, alors que Votre Excellence aurait eü la bonté de m'envoyer la reponçe sur la lettre de nôtre Comendant General Monsieur le comte de Brown, que j'ay eü l'honneur de luy remettre. Essittant permettez celle de me dire avec toute le respect et consideratione la plus imaginable

Monsieur
De Votre Excellence
Le tres humble et tres obeissant serviteur
General Nadasdy

Novi⁶³ ce 24: febr: 748

⁶² Talán a Genovától nem messze fekvő Albenga helységről van itt szó.

⁶³ Genova és Alessandria között található helység, mai neve Novi Ligure.

2.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. február 26.)

BIS MSRIC 46 Gênes 6 1748 fol. 213.

(fogalmazvány)

Richelieu herceg Nádasdy grófnak írt válaszában elküldi az 1748. február 26-án foglyul ejtett császári katonák listáját (zömében horvát, cseh, morva, szerb és szlavón katonák, köztük több magyar is található), akiket másnap La Pietra La Vezara helységbe kísértet. Kéri továbbá, hogy a francia foglyokat is kísértesse Nádasdy gróf ugyanoda, feltehetőleg csere céljából.

a M. De Nadasti

Genes le 26 fevrier 1748

J'ay l'honneur d'envoyer ci join à Votre Excellence l'Etat des prisonniers autrichiens qui sont icy, je les feray conduire jeudy prochain vingt neuf du courant à La Pietra La Vezara⁶⁴ je La prie de vouloir bien y envoyer quelqu'un le même jour pour les recevoir, et de vouloir bien y faire conduire également ceux de nos troupes qu'elle pourroit avoir.

J'ay l'honneur de Luy adresser cy joint une lettre pour M. le comte de Braun, je la supplie de La Luy faire parvenir le plutot qu'il sera possible et d'être toujours bien persuadé des sentiments distingués avec lesquels j'ay celuy d'être etc.

Etat des soldats autrichiens prisonniers de guerre faits le 18 fevrier 1748.

Noms de famille	Noms de guerre	Leurs pays ⁶⁵	Regiments où ils servent ⁶⁶	Leur Taille	
Joseph Vidovitz		Croatie	Varadin	5 p. 4 p. ⁶⁷	Soldat
Jean Popovitz		Idem.	Pedatzy	5 p. 6 p.	Idem.
Johannes Ditz		Ratz	Varadin	5 p. 4 p.	Idem.
Mathias Zomenty		Croatie	Idem.	5 p. 2 p.	Idem.
Wenceslars Matrura		Boeme	Henry Daun	5 p. 2 p.	Idem.
Jean Bough		Sclavonie	Forgatsch	5 p. 4 p.	Idem.
Etienne Chouaillon		Croatie	Magorie	5 p. 2 p.	Idem.

⁶⁴ Ma Piatralavezara nevű, Genova mellett fekvő falu.

⁶⁵ Származásuk szerint megkülönbözteti egymástól Magyarországot, Horvátországot, Csehországot, Morvaországot, Szlavóniát és a szerb határőrvidéket.

⁶⁶ A hadifoglyok szolgálati helye, vagyis az ezredek elnevezései: pl. Varasdi horvát határőr lovasezred, Esterházy-huszárezred.

⁶⁷ Öt láb négy hüvelyk, kb. 160 cm. A katonákat a magasságuk alapján azonosították.

Jean Schevacle	Moravie	Forgatsch	5 p.	Idem.
Simon Rielei	Boeme	Henry Daun	5 p.	Idem.
Paul Hachiechei	Hongrie	Esterhazy	5 p. 4 p. 1/2	Idem.
Martin Coustera	Esclavonie	Wetteich	5 p. 2 p.	Idem.
Michel Frie	Hongrie	Idem.	5 p.	Idem.
Paulus Ecremak	Boeme	Forgatsch	Malades	
Joannés Kenovik	Tenck Hongrie	Idem.	à l'hopital	
Stepan Finok	Hongrie	Battiers	de France	

3.

Nádasdy gróf levele Richelieu hercegehez

(Novi, 1748. február 29.)

BIS MSRIC 46 Gênes 6 1748 fol. 247.

(eredeti)

Nádasdy gróf megköszöni Richelieu herceg legutóbbi levelét és tájékoztatja a másnapi fogolycsere körülményeiről. Mivel két sebesült fogoly egészségi állapota nem teszi lehetővé a szállításukat, ezért teljes felépülésükig visszatartja őket.

Monsieur

J'avois eü l'honneur de recevoir la lettre de Votre Excellence datte ce 26 febr. plus tost qu'aujourd'huy je n'aurais pas tardé un moment d'imiter la generosité de Votre Excellence en luy envoyant au temps et lieux marqués les prisonniers, dont j'ay fis mentione dans ma terniere, Votre Excellence m'en (*olvashatatlan*) sera pourtant, m'accordent l'honneur de luy obeir de mains, ou je les enverrais de manier qu'ils pouissent arriver dans une soeulle marche a Saint Pierre Lavezara pour y etre echenger avec les Nôtres, je dois pourtant aviser Votre Excellence que de ces prisonniers deux se trouvent tellement blessé qu'ils ne poeuvent pas sans metre en risque leur vie etre transportes, je les garderais pourtant icy, ou il sera rien negligé pour leur guairisone, les lettres qu'ils Votre Excellence m'a vouleüe bien remettre, sont deja passé a leur adresse.

En même temps je profite de l'occasional de l'assurer de mon estime ed inviolable veneratione avec la quelle j'ay l'honneur de me dire

Monsieur

De Vôte Excellence

Le tres humble et tres obeissant serviteur

General Nadasydy

Novi ce 29: febr: 748

4.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. március 15.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 122.

(eredeti)

Nádasdy gróf ebben a levélben kéri a herceget, hogy járjon közben annak a káplárnak és nyolc katonának az ügyében, akiket Monte Calvo közelében ejtettek foglyul néhány nappal korábban. Szintén kéri a herceget, hogy a segítsen rendezni a Daun-ezred egyik főhadnagya és egy Royal-Bavière-ezredben szolgáló másik főhadnagy közötti tartozás ügyét.

Monsieur

Come il sera notoire à Vôte Excellence qu'une compagnie frenche sous ses ordres il y a quellques jours a faite prisonier sur le Monte Calvo⁶⁸ une corporale et 8 hommes de mes troupes, je prend le liberté par cellucy de la souplier a vouloir bien me les renvoyer selon le cartelle stipulle entre deux coronnes, je sais combien c'est grende sa generosité de manier que, j'attendes le premier joure l'avis de Votre Excellence quand et ou je dois envoyer mes mondes a les faire recevoir.

En même temps Elle me permettra de m'interesser pour une lieut. dû rgmt. Daun qu'il pretent le remboursement des vints seguins enpruntés a Mos. le lieut. Klein dû rgmt. Roÿal Bavier, l'equité de Votre Excellence permets pas que cette officier davant plus longtemps rester sans être contenté, e c'est la raison pourquoy j'estime souperflüe de m'estender d'avantage sour cette particulârité, et soupliant de vouloir faire tenir a leur adresse les cÿ-joints letres, je me proteste avec la plus parfaite consideratione ed estime.

Monsieur
De Votre Excellence
son tres humble et tres
obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Novi le 15e mars 1748

A S. E. M. le Duc de Richelieu

⁶⁸ Több olaszországi hegyre is utalhat az elnevezés, itt valószínűleg a Lombardiában található Montecalvo Versiggiáról van szó.

5.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. március 16.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 128.

(fogalmazvány)

Sajnálja, hogy még nem tudta elküldeni a fogolycserében megállapított személyeket, mert a szárd király seregéből kellett őket elhozatni és ezért csak a következő keddre tudja őket a csere helyszínére eljuttatni. Szintén megígéri, hogy intézkedik a Daun-ezredbeli főhadnagynak járó tartozás ügyében is.

M. de Nadasti

Genes ce 16. Mars 1748

Monsieur,

Je reçois dans le moment la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 15. du courant, je ne Luy ay point encore renvoyé ses prisonniers, parce que le commissaire des guerres chargé des

Echanges etoit allé à Varaggio⁶⁹ pour retirer du Roy de Sardaigne vos prisonniers et comme je suis très éloigné de m'écarter du cartel de Francfort⁷⁰ c'est la seule cause de ce retard, je compte que cette lettre parviendra à Votre Excellence demain, et quelle pourra donner ses ordres pour envoyer prendre mardy à La Pietra La Vezara ses prisonniers, ils y seront rendus de bonne heure. Je feray avec grand plaisir tout ce qui dependra de moy pour procurer le payement des 20 sequins qui sont dus à un lieutenant du regiment Daun par un regiment Royal Baviere, mais je crains bien que cet officier ne soit plus dans ce regiment, j'auray l'honneur d'en faire part à Votre Excellence.

J'ay fait rendre sur le champ les lettres qu'elle m'a adressé, j'auray toujours la même attention pour tout ce qui me viendra de sa part, et pour Luy donner des preuves des sentimens distingués avec les quels j'ai l'honneur d'être.

⁶⁹ Varaggio mai neve Varazze.

⁷⁰ A frankfurti kartell a francia és a császári csapatok közötti hadifogolycserékre vonatkozó egyezmény volt. Érvényessége csak a két hadsereg katonáira vonatkozott.

6.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. április 10.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 231.

(eredeti)

Elnézést kér a hercegtől, mert a főparancsnok utasítására ezentúl nem tudja elfogadni a herceg által aláírt útleveleket és kénytelen visszafordítani a Lombardiába induló szállítmányát is. Az utóiratban a gróf kéri csatolt leveleinek kézbesítését, amelyek közül külön kiemeli az egy bizonyos Ageno úr számára szólót.

Monsieur

J'espère que votre Excellence me fera la justice de croire que je me sois fait une loix inviolable de la convaincre en toute occasion du zele avec le quel j'ai cherché de luy faire plaisir. Touts les pasports signées de ses mains étoient jusqu'à cet heur saintement regardé. Elle me pardonnera, si à l'avenir je me trouve obligé d'en user autrement. Les ordres positifes venües du General Comandant me deffendent tout comerce avec le Genuesat, et par consequence votre Excellence ne prendra pas en mauvais part, si je renvois les mulets, qui devoient passés pour la Lombardie. Je sois necessité à le faire par les ordres le plus prescises. Non obstant ça, si votre Excellence auroit besoin de quelque chose dans ces contrées cy, ou si elle vouléz mander en son particulier, je me ferai toujours une honeur tout particulier à la servir. Je la supplie de vouloir bien adresser à leur lieux les lettres cy joints, et d'être persuadé, que je tacherai à le reciproquer en toute occasion, et à luy montrer par des services réelles, avec combien de respectueuse consideration, que je sois

De Votre Excellence
le tres humble et tres
obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Novi le 10 d'avril 1748

PS: Entre les lettres cy joints, je prends la liberté de recom(man)der particulièrement à votre Excellence celle qui est pour Mr. Ageno, elle vienne de sa femme la Sgra Jeanetta, et contienne des comissions touchant de velour, le quel, je la supplie, de me vouloir faire avoir.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. április 13.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 256.

(fogalmazvány)

A herceg megköszöni a grófnak április 8-i levelét és elfogadja a háború további menetére vonatkozó új szabályokat. Felhívja a gróf figyelmét egy Byng admirális számára érkező kocsiszállítmányára, továbbá felajánlja, hogy segít az Ageno úrtól megrendelt bársony eljuttatásában. A levele végén kéri, hogy a Browne tábornoknak és néhány császári tisztnek szóló csatolt levelet szíveskedjen továbbítani.

M. le Comte de Nadasti

Genes, le 13 avril 1748

J'ay receu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 8 du courant ou elle me fait part des ordres qu'elle a eu de son general commandant sur la façon dont il veut que nous faisons la guerre, j'y souscris tres volontiers et j'en useray de même de mon coté, mais pour tout ce qui pourra regarder particulierement Votre Excellence je la supplie d'être bien persuadé de mon attention continuelle à prevenir tout ce qu'elle pourra desirer de moy et à luy donner des preuves de mes sentiments pour Elle.

J'attens un carosse qui vient de Milan pour l'amiral Byng⁷¹ dont il me paroît fort empressé, j'espere que Votre Excellence voudra bien le laisser passer ayant grande envie de luy faire le plaisir et de ma part je seray tres indulgent pour ce à quoy elle paroitra s'interessier directement ou indirectement.

J'ay fait rendre à leur adresse toutes les lettres que Votre Excellence m'a envoyé, je me charge de luy faire parvenir le velour qu'elle a fait demander au Sr. Ageno et tout ce qu'elle pourra desirer de Genes.

Je prie Votre Excellence de vouloir bien faire passer à M. le Comte de Broun la lettre cy jointe et les autres pour des officiers de ses troupes.

J'ay l'honneur d'être etc.

⁷¹ John Byng (1704–1757), neves brit admirális. Részt vett az osztrák örökösödési és a hétéves háború földközi-tengeri hadműveleteiben. 1756-ban Menorca felmentésének elmulasztása miatt haditörvényszék elé állították és kivégezték. Voltaire megemlékezik róla Candide című regényében is.

8.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. április 18.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 311.

(eredeti)

Beszámol a hercegnek a Browne tábornoknak küldött csomag továbbításáról, valamint arról, hogy két foglyot San Pietro La Vezarába küldetett. Egyúttal abbéli reményét is kifejezi, hogy a herceg cserébe hamarosan néhány foglyul ejtett császári katonát küld neki. Az utóiratban megköszöni a hercegnek az általa rendelt és azóta megérkezett virágokat.

Monsieur

J'ai reçu la lettre dont vôtre Excellence m'at honoré avec le paquet pour notre comendant general M. le comte de Braun, et je n'ai pas tardé un moment à l'expedier par un officier comandé exprés pour cette raison. J'espere que vôtre Excellence sera informé de deux prisoniers, que j'ai renvoyé à S. Pietro la vezara, et je sois persuadé de la justice de Votre Excellence qu'elle fera le même avec ceux de nôtres, qui etoient pris dernièrement à Abizola, et dans le Levant. Elle m'obligera infiniment et je la supplie d'être assuré de mon attention reciproque, qui non contante à soucir à tout ce qu'elle pourra desirer de moy, cherchera à le prevenir pour luy donner des preuves réeles de mes sentiments pour Elle, et pour la convaincre de la consideration la plus distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Novi le 18 d'avril 1748

Au moment, que je pense à envoyer cette lettre pour Genes, je reçois le paquet avec des fleurs pour Votre Excellence le quel j'ai l'honneur de luy mander. Luy protestant, que j'embarasse avec beaucoup de plaisir toutes les occasions, qui me fournissent les moyens, de la persuader toujours en plus de ma très parfaite consideration.

9.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. április 23.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 341.

(fogalmazvány)

Megköszöni a grófnak, hogy hajlandó volt a genovai opera művészeinek útlevelet adni. Beszámol arról is, hogy az addig visszatartott beteg és sebesült foglyok közül kettőt április 25-én elküld San Pietro La Vezarába. További két foglyot pedig akkor indít majd útnak, ha már tudnak járni.

M. le Comte de Nadasti

Le 23 avril 1748

Monsieur

J'ay reçû la lettre dont votre Excellence m'a honoré le 20 du courant, par laquelle je vois qu'elle voudra bien accorder des passeports pour les acteurs de notre opera, lorsqu'ils se presenteront, je luy en renouvelle mes sinceres remercimens en la supliant d'être persuadé de toute ma reconnaissance.

J'en avois différé le renvoy des prisonniers de Votre Excellence que pour attendre la guérison de 2 qui sont à l'hospital, mais puisque Votre Excellence paroît desirer ces prisonniers je ferai partir les 5 qui sont icy, independamment des 2 malades après demain 25. du courant pour être rendus à la Pietra la Vezara le 26 où je la prie de les envoyer recevoir, et je ne fixe ce jour que pour que Votre Excellence puisse être informée assés tôt pour donner ses ordres.

Quant aux 2 malades je les enverray à Votre Excellence aussitôt qu'ils seront en état de marcher.

Votre Excellence me trouvera toujours également disposé à faire tout ce qui pourra luy plaire, et à luy donner des preuves de la consideration distinguée avec laquelle j'ay l'honneur d'être

Monsieur de Votre Excellence le très humble...

10.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. április 29.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 365.

(fogalmazvány)

Sajnálátát fejezi ki, hogy a gróf által a boulogne-i káptalan számára szerzeteseket szállító postakocsiktól kiállított útleveleket nem fogadták el. A levél végén kéri a Browne tábornoknak címzett csatolt küldemény továbbítását.

M. de Nadasti

Genes, le 29 avril 1748

Monsieur,

J'ay reçu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré, je suis très fâché que les postillons aux quels vous avez donné des passeports pour venir prendre icy des religieux pour le chapitre de Boulogne aient été envoyés de nos postes, j'ay donné les ordres les plus précis pour que tous ceux qui se presenteront directement avec passeport soient respectés, et tout ce qui viendra de votre part aura toujours pour moy le même mérite également pour marquer à Votre Excellence ma reconnaissance des sentimens d'amitié qu'elle me temoigne et mon attachement particulier pour Elle.

Pour remédier a cet inconvenient j'ay fait faire les plus grandes recherches pour decouvrir quels estoient les religieux qui devoient partir, afin de leur donner des passeports mais inutilement, si Votre Excellence veut me les indiquer je les feray partir.

Je prie Votre Excellence de vouloir bien faire passer très promptement la lettre cy jointe à Mr. le comte de Braun et de ne jamais douter de la parfaite consideration avec la quelle j'ay l'honneur d'être etc.

11.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. május 3.)

BIS MSRIC 48 Gênes 8 1748 fol. 18.

(eredeti)

A levélben Nádasdy gróf megköszöni a herceg két legutóbbi levelét, és kifejezi hálóját a hercegnek azért, hogy megértette a postakocsik feltartóztatásából és visszafordításából adódó nehézségeket. Az Andergassen nevű személy cseréjével kapcsolatban sajnálattal közli,

hogy nem áll módjában teljesíteni a kérést, mivel ő a genovai csapatok fogságába esett és rá nem vonatkozott az osztrák–francia kiadatási kartell.

Monsieur

J'ai reçu les deux lettre, dont Vôte Excellence m'a honoré le second du courant. Dans la premiers des quelles Vôte Excellence a bien voulu avoir la bonté d'iterer la veritable raison du renvoi des Postillons. Quoique je sois charmé de l'attention, que Vôte Excellence me marque Elle me fait pourtant une injustice, si Elle me croit capable d'en avoir jamais autrement jugé. Je sois tout à fait persuadé de sa bonté, et je la supplie d'être assuré de ma parfaite reconnoissance. La quelle je voudrois très volontiers temoigner à Vôte Excellence dans le cas de l'échange du Sieur Andergassen, si ça dependoit de moy. Mais come le dit Sieur étoit fait prisonnier avant de mon arivé, Elle m'excusera autant plus facilement, que je n'ai aucun pouvoir d'échanger les prisonniers Genoïs n'étant fait aucune cartel avec eux, et dans ce cas particulier n'ayant même aucune conoissance du dit Sr. Andergassen. Du reste si Vôte Excellence croit une chose infaisable, que nôtre lieutenant soit échangé autrement, étant tombé dans le lot des Genoïs. Il faut, qu'il subisse le sort de tant des autres, et qu'il y reste aussi long tems, qu'il n'y aura pas des autres conventions sur cet article.

Touchant les autres prisonniers, je ne manquerai point de donner mes ordres au jour marqué, pour le faire prendre à S. Pietro de la Vezara et en protesta à Vôte Excellence que je me ferai une loix de tenir toujours la même conduit en egard des prisonniers, que je pourrois faire sur Elle, la quelle j'ai tenû avec ceux de Zavatarella.⁷²

Je prie Vôte Excellence de ne jamais douter de la plus parfaite consideration avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôte Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Caroggio, le 3^{ie} du may 1748

⁷² A piemonti Marengo közelében található helyység.

12.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. május 15.)

BIS MSRIC 48 Gênes 8 1748 fol. 136.

(eredeti)

Kéri a herceget, adjon útlevelet egy Kempelen nevű kapitánynak, hogy rajta keresztül pénzt juttasson el egy Genovában raboskodó Mesterházy nevű másik kapitánynak. Ezenkívül még kéri a mellékelt levelek továbbítását is.

Monsieur

Ayant eû de chez moy la comission à debourser certain argent au Capitain Mesterhazy⁷³ detenû à Genes, j'en ai chargé le capitain Kempelen⁷⁴ esperant que Vôte Excellence me voudroit bien accorder un passaport pour luy. Je ne le fais nî par autre raison, nî à autre fin que pour me delivrer de tous les decontes, que je pourois avoir avec ma maison.

Je suplie aussi Vôte Excellence de laisser passer les lettres çy jointes à leurs adresses, et d'être persuadé de la plus parfaite reconnoissance, et de la consideration la plus distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôte Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Qrt. Gl. à Caroggio, le 15 du may 1748

⁷³ Nehezen azonosítható személy. Elképzelhető, hogy arról a Mesterházy János huszárkapitányról van szó, akinek a képe a fraknói várban található. L. ehhez Kőnczöl Antal „A mesterházi Mesterházy család enesei ágának története” című kéziratát: <http://www.mesterhazy.n1.hu> (megtekintve: 2018. 08. 24.).

⁷⁴ Itt nagy valószínűséggel Kempelen Jánosról (1716–1752), Kempelen Farkas polihisztor testvéréről van szó. Bölcséleti tanulmányai után a bécsi Theresianumban tanított. Később Konstantinápolyban szolgált Ulefeld nagykövet mellett. 1741-ben kapitányként került a Forgách-ezredbe és a németországi és itáliai fronton teljesített szolgálatot. A békekötés után leszerelt és Rómában folytatott teológiai tanulmányokat. 1752-ben halt meg Pozsonyban. SZINNYEI 1897, 1464–1465.

13.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. június 4.)

BIS MSRIC 49 Gênes 9 1748 fol. 29.

(eredeti)

Megköszöni Richelieu hercegnek, hogy elküldte a kapitányának szükséges útlevelet, aki hamarosan pénzt visz a Genovában raboskodó, az Andrássy-ezredben szolgáló Mesterházy nevű kapitánynak. A levél második részében beszámol arról, hogy a Morense vidéki semleges területen állatrablások történtek. Kéri a herceg segítségét a rablók letartóztatásához.

Monsieur

Je suis infiniment obligé à Votre Excellence de la bonté, qu'Elle a bien voulu avoir en m'envoyant le passport requis pour le capitain, que je manderai après demain à Genes. Je la supplie de luy vouloir gracieusement accordée sa protection, et ordonnée, qu'on le laisse aller chez le capitain Mesterhazy du regiment Andreassy detenû à Genes à fin, qu'il luy puisse consigné l'argent, dont je l'ai chargé.

Du reste, j'étois parfaitement persuadé d'éloignement de Votre Excellence pour tout ce, qui pouroit apporter la moindre infraction à la neutralité des fieffes, et c'est pour ça, que j'ai informé Votre Excellence de desordres comises à Mornese par des certains brigands. J'ai l'honneur de luy en envoyer un detaille plus ample, qui facilitera l'arést de coupables, et la restitution des bêtes enlevés au pauvres feudetaires de Mornese.

Votre Excellence me fera un plaisir particulier, et sensible de me fournir des occasions pour luy donner des preuves de ma parfaite reconnoissance, et de la consideration distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Votre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Au camp de Caroggio, le 4e juin 1748

14.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. június 22.)

BIS MSRIC 49 Gênes 9 1748 fol. 226.

(fogalmazvány)

Beszámol a grófnak arról, hogy június 15-én életbe lépett a két hadsereg közötti fegyverszünet. Ennek következtében az osztrák ellenőrzés alatt álló páрмаi postaútvonal további igénybevétele okafogyottá vált. Kéri a gróftól, hogy küldje el neki a postaszolgáltatási költségek teljes összegét, hogy megtérítthesse.

A Genes le 22 Juin 1748

Monsieur

J'ay reçû toutes les lettres que vous m'avés fait l'honneur de m'écrire jusques et compris celle du 15 de ce mois ; vous avés vû par ma derniere, l'ordinaire precedent, que l'armistice avoit été publié icy entre les 2 armées, ainsy tout est tranquille à l'heure qu'il est, et la correspondance de Parme ainsy que les autres deviennent inutiles à entretenir plus longtems ; il ne reste qu'à vous remercier, Monsieur, de tous vos soins et vos attentions, et acquitter tout ce qui est dû à cet égard, c'est pourquoy je vous prie de vouloir bien me marquer ce qu'il peut y avoir encor à payer, outre les 153 sequins que vous me marqués qui étoient dûs, par votre lettre du 28 may, afin de ne faire qu'un article du tout, et je vous seray très obligé, Monsieur de vouloir bien m'en faire dresser un etat certiffié de vous au bas, suivant la forme usitée pour ces sortes de dépenses, afin que je puisse mettre mon ordre pour l'acquitter, et je vous en feray tenir l'argent, aussitôt par la voye que vous voudrés m'indiquer vous même. Je ne saurois vous marquer assés ma vive reconnoissance et le desir que j'ay de trouver des occasions de vous en donner des preuves et vous être moy même bon à quelque chose.

J'ay l'honneur d'être avec une consideration infinie,

Monsieur

Votre très humble et très obeissant serviteur

15.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. június 27.)

BIS MSRIC 49 Gênes 9 1748 fol. 260.

(másolat)

Rövid levelével együtt elküldi a grófnak Browne tábornok levelét. Azt is közli vele, hogy Genovában másnap fogják kihirdetni a fegyverszünetet. Kéri a grófot, hogy segítsen neki a kereskedelmi közlekedés helyreállításában.

Copie de la lettre écrite par M. le Duc de Richelieu le 27 juin 1748 à M. le comte de Nadasti

Monsieur

J'ay l'honneur d'envoyer à Votre Excellence la lettre que M. le comte de Broun m'a adressé pour elle par M. Plunket qui est venu icy de sa part.

La Republique de Genes doit faire publier demain 28 l'armistice, ainsy j'espere que Votre Excellence envera de même de son côté à l'égard des arrangemens particuliers pour les passages et la liberté du commerce de part et d'autre, j'attens les dernieres reponses de M. le comte de Broun pour terminer cet article deffinitivement et suivant ce qui aura été convenu reciproquement dont Votre Excellence sera instruit aussitot.

Je lui renouvelle avec grand plaisir les assurances des sentimens &c.

16.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. június 28.)

BIS MSRIC 49 Gênes 9 1748 fol. 282 .

(eredeti)

Baráti hangú rövid levelében megköszöni a herceg levelét és Browne tábornok mellékelt levelét is. Biztosítja afelől, hogy ki fogja hirdetni a fegyverszünetet és intézkedik a kereskedelmi közlekedés visszaállítása ügyében, valamint egy futárt küld Browne tábornokhoz, hogy további utasításokat kérjen.

Monsieur

J'ai reçu la lettre, que V^{otre} Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire avec l'incluse de M. le comte Braun. Je ne tarderai nullement de mon côté à publier l'armistice avec la République de Gènes, et à l'égard des arrangements particulières pour les passages, et la liberté du commerce de part, et d'autre j'enverrai incontinent un officier au comte de Braun pour recevoir les instructions précises, et nécessaires.

Je lui réciproque avec grand plaisir les assurances des sentiments très distingués avec lesquels j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De V^{otre} Excellence
le très humble, et
très obéissant serviteur
Grl Nadasdy

Caroggio, le 28 juin 1748

17.

Nádasdy gróf levele Richelieu hercegehez

(Caroggio, 1748. július 4.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 23–24.

(eredeti)

Biztosítja a herceget, hogy mindent elkövet majd a fegyverszünet tiszteletben tartása érdekében. Ugyanakkor felhívja a figyelmét egy sajnálatos esetre. Az egyik huszárárt Benedetta és Voltaggio között genovai szabadcsapat támadta meg. Elvették az összes fegyverét, a lovát és egyéb felszerelését. Az esetet jelzi Browne tábornoknak is és felhívja a herceg figyelmét, hogy nem egyedi esetről van szó, mivel a szabadcsapat egy másik huszárárt is üldözte ugyanazon az úton. Az utóiratban még egy rövid személyleírást is ad egy vágott orrú támadóról.

Monsieur

Je ne doute nullement, que V^{otre} Excellence sera pleinement persuadé de la parfaite exactitude, avec la quelle j'ai taché suivant mon devoir à satisfaire à l'armistice concerté, et je ne crois non plus, que la République se puisse plaindre de la moindre infraction depuis, que la suspension des armes étoit publié avec Elle. Non obstant tout ça je me trouve dans le cas à devoir avertir V^{otre} Excellence de l'excès commis même dans les lignes mutuellement conveües, et dans les bornes de nôtre situation.

Le fait en est qu'un hussard retourné avec des lettres de Campo freddo⁷⁵ étoit attaqué sur le chemin entre la Benedetta, et Voltaggio⁷⁶ par une compagnie franche. La quelle l'ayant depouillé des armes, et du peu d'argent, dont il étoit pourveü, ne l'a relaché, qu'après l'avoir trainé quelque tems avec, et après luy avoir aussi ôté son cheval, et son équipage.

Votre Excellence comprendra aisement, que telles excursions, et hostilités m'obligent à en avertir le general comandant comte Braun, au même tems, que je donne part à Votre Excellence du peu d'attention, que la Republique a pour l'exécution de ses ordres n'étant pas celui le seul cas. Mais etant aussi hier poursuivi un autre de nôt hussars sur le même chemin, et vraisemblément de la même compagnie.

Je renouvelle à Votre Excellence les sinceres sentiments de la plus parfaite, et la plus distinguée consideration avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vòtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Au camp de Caroggio, le 4 juillet 1748

P.S. Entre ceux de la compagnie franche il y avoit eu un qui avoit le nez coupé; et pouroit servir pour dete(rmin)er les autres.

18.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhöz

(Genova, 1748. július 5.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 33–34.

(másolat)

Jelzi a grófnak, hogy július elsejétől az összes francia királyi és genovai szolgálatban állt szabadcsapatot leszerelték. Ennek megfelelően a gróf által leírt támadókat nem szabadcsapatnak, hanem közönséges rablóknak kell tekinteni, akiknek a felszámolásához szívesen nyújt segítséget.

⁷⁵ Valószínűleg a mai Campo Ligure helységgel azonos település korábbi neve.

⁷⁶ Voltaggio, piemonti település Alessandria közelében.

a Genes le 5. juillet 1748

Monsieur

J'ay reçu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 4 de ce mois ou elle me fait part d'un vol fait à un de ses hussarts sur le chemin de Campo fredò à Voltaggio, et dont elle soupçonne les compagnies franches.

Comme j'ay reformé toutes celles qui étoient au service du Roy le premier juillet et que la Republique en a fait autant on ne doit plus regarder comme au service ces brigands qui infecteront vraysemblablement a present les grands chemins pour y commettre des desordres cepandant je viens de donner les ordres les plus precis pour decouvrir les auteurs du fait dont Votre Excellence me fait part (et j'ai meme retardé le depart de son tambour pour voir si je n'avois rien à lui mander), pour en faire faire le chatiment le plus exemplaire et je regarde si essentiel de prevenir pareils brigandages (si Votre Excellence veut prendre des mesures de concert contre ces brigands que cette reforme va mettre sur les grands chemins pour y voler... (olvashatatlan) que je souscriray à tous les arragemens que Votre Excellence me proposera pour netoyer le pays de ces malheureux (olvashatatlan).

Votre Excellence verra par ce detail que je ferai également empressée à faire tout ce qui pourra fortifier la bonne union qui regne et à luy donner en toutes occasions des preuves des sentimens distingués avec lesquels j'ay l'honneur d'être

Monsieur
de Votre Excellence
le tres humble et tres
obeissant serviteur

19.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhoz

(Genova, 1748. július 15.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 116.

(másolat)

Megköszöni Nádasdy gróf és Plunker úr levelét.

a M. de Nadasti

Genes le 15 juillet 1748

J'ay reçu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré avec celle de M. Plunker qui y étoit jointe je prens la liberté de luy adresser la reponse que je prie Votre Excellence de vouloir bien luy faire tenir et d'être persuadée de la consideration distinguée avec laquelle j'ay etc.

20.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. július 20.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 118.

(másolat)

Kéri a grófot, hogy engedélyezze az általa küldött és Arqualában feltartóztatott szállítmányok továbbhaladását.

a M. de Nadasti

Genes le 20 juillet 1748

Monsieur,

Plusieurs muletiers, après la publication generale de l'armistice ont crû pouvoir charger icy des marchandises, et les conduire dans le Milanois, je viens d'apprendre qu'ils ont été arrêtés à Arquala par ordre de Votre Excellence. Leur bonne foy les rend susceptibles de grace et luy sera infiniment obligé de celle qu'elle voudra bien leur faire.

J'ay l'honneur etc.

21.

Nádasdy gróf levele Richelieu hercegehez

(Novi, 1748. július 22.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 148.

(eredeti)

Tájékoztatja a herceget, hogy a feltartóztatott szállítók útlevél nélkül léptek az osztrák megszállási területre és ezért történt az incidens, de már tovább is engedték őket. Megígéri azt is, hogy tájékozik egy bizonyos Boulffy nevű kapitány ügyében is.

Monsieur

Je viene de recevoir les trois lettres du 20 et 21 de Juillet, dont Vòtre Excellence m'at honoré, et je suis bien fâché, de n'en avoir pas reçeu il y a quelque tems celle, dans la quelle Votre Excellence se veut bien interesser pour les mulatiers passées par nôtre teritoir sans passaports de Votre Excellence nî sans aucune insinuation conventionée dans le traité conclûe avec Mr. le comte de Braun. Ils sont deja relachés avant quelques jours, et ont soufferts un leger chatiment de leur temerité. Touchant le Sr. Capitain

Boulffy, qui devoit être arété, et conduite à Campo, je m'informerais sur le champ, et Votre Excellence peut bien être persuadé, que je ne manquerai nulle occasion, qui me pourroit fournir le moyen de luy rendre plaisir. Je m'y trouve porté et par propre inclination, et par reconnoissance de la bonté, avec la quelle Votre Excellence veut bien repondre à mes prieres. Dont j'ai nouvellement une preuve dans le cas de chevaux volés à un major de nôt troupes ; pour les quelles Votre Excellence a bien voulu donné les ordres convenientes.

J'en suis infiniment obligé à Votre Excellence je la supplie d'être persuadé de la plus exacte reciprocation, comme aussi de la parfaite, tres distinguée consideration, avec laquelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôte Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Novy, le 22 juillet 1748

22.

Nádasdy gróf levele Richelieu hercegehez

(Novi, 1748. július 23.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 155.

(eredeti)

Jelzi a hercegnek, hogy egy huszáruk két lóval együtt dezertált. Kéri a lopott ló visszaadását.

Monsieur

Il arrivât hier, qu'un Houssard de nôt troupes desertat avec son cheval, et celui de son camerad. Come le dernier ne peut être regardé, que come une chose volé, je prie Vôte Excellence de le vouloir bien faire restituez. Je me le promette de la justice de Votre Excellence, et je l'assure de la plus parfaite reciprocation en renouvelant les sentiments d'une consideration très distinguée, avec les quelles, j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Votre Excellence
le tres humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 23 juillet 1748

23.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. július 25.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 171.

(másolat)

A herceg válaszában jelezte, hogy megtalálták az ellopott lovat és rögtön visszaküldi a grófnak.

a M. de Nadastÿ

Genes ce 25 juillet 1748

Monsieur,

J'ay reçu la lettre dont votre excellence m'a honoré ou elle me marque qu'un de ses hussards en desertant a emmené le cheval de son camarade, j'en ai fait faire sur le champ la recherche et ce cheval s'est trouvé, j'ay l'honneur d'informer Votre Excellence que je renvoye par le tambour porteur de la patente, ce cheval, en l'assurant des sentiments etc.

24.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. július 19.)⁷⁷

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 207.

(eredeti)

Francesco Perininél ezüst evőeszközöket találtak, amelyeket bevallása szerint egy Bataille nevű francia főhadnagytól lopott. A tolvajt őrizetben tartják. Emellett két lovat és egy öszvért elloptak a csapatuktól Novi mellett. Kéri a herceget, hogy segítsen azok visszaszolgáltatásában.

Monsieur

J'ai reçu la lettre, dont vôtre Excellence m'at honoré avec le paquet des plusieurs autresm les quelles je n'ai tardé nullement à expedier pour leurs adresses. Au même tems j'ai l'honneur de marquer à Vôtre Excellence qu'on at areté icy un certain Francesco Perini, auprès du quel on a trouvé deux fourchets, et autant cuilliers d'argent. Les quelles il avoit confessé d'avoir volé à Mrs. Bataille lieutenant des troupes de Sa Majesté Très Chrétienne. Come ce malheureux se trouve peut être chargé des crimes beaucoup plus interessants, je le

⁷⁷ A leveleket az időrendet figyelmen kívül hagyva kötötték be. A forrásközlés során ezt követjük.

fais garder soigneusement jusqu'aux informations onteurieurs. Cependant je prende la liberté de joindre une note de deux cheveaux, et au mulet, qu'on a volé il y a quelque tems aux paturages de Novy à un major de nôtre service. Après des longs perquisitions, on a sù, qu'ils etoint transporté à Genes. Je supplie Votre Excellence de vouloir bien donner les ordres necessires pour ce qu'ils soyent restitué à leur maitre legitime. La sureté comune le demande, et la justice de Votre Excellence me le promet.

Je l'assure reciproquement de mes attentions, pour tout ce qui luy pourroit faire quelque playsir et je la prie d'estre persuadé de la consideration très distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 19 de juillet 1748

25.

Nádasdy gróf levele Richelieu hercegehez

(Novi, 1748. augusztus 16.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 368–369.

(másolat)

Sajnálattal közli, hogy nem adhat útlevelet a genovai Spinola grófnak. Kéri a herceget, hogy ne adjon ki útleveleket a genovaiak számára, mert Browne tábornok utasítására vissza kell küldeni őket. A háttérben a Ponceleon gróffal történt incidens áll, akinek megtagadták az áthaladást. Bouffli kapitány kiadatásáról is intézkedik.

Monsieur

Si j'ai tardé à repondre à la lettre dont Vôtre Excellence m'at honoré le 6 du courant, c'étoit parce que j'ai attendû celle du Général Comte de Braun. Qui me devoit servir de guide dans la requisition faite touchant Mrs. le Comte Spinola.⁷⁸ Il me marque dans celle-cy que je ne dois donner aucun passeport à qui que soit originaire de Genes. C'est pourquoi il faut que je m'excuse sur le refus, que je sois obligé à faire en egard de M. le Comte de Spinola. Et au même tems je supplie Votre Excellence de m'épargner avec des passaports accordés aux Genoïs. Parce que autrement je me trouverois dans la dure nécessité de renvoyer tous les Genoïs, qui en seroient pourveû.

⁷⁸ Valószínűleg Francesco Maria Spinola grófról (?–?) van szó, aki a neves Paolo Francesco Spinola (1746–1824) apja volt. KHELISA 2013, 38.

La raison de ce procédé m'est rapporté par Mr. le Comte de Braun dans ces termes parce que la republique a nié d'une maniere tyrannique au comte Ponceleon la permission de se servir des baignes dont il avoit extremement besoin non obstant que l'armistice étoit deja publié.

Dans la même lettre il me marque l'extradition du capitain Bouffli, et Votre Excellence n'a qu'à envoyer ici pour le faire reconduire.

Je renouvelle les protestations de la consideration la plus distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vòtre Excellence
le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 16 d'aout 1748

26.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhöz

(Genova, 1748. augusztus 18.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 375.

(másolat)

Tájékoztatja a grófot arról, hogy egy osztrák katona egy csomagot hozott Kestern megbízottaknak a városba. Mivel a katona útlevél nélkül közlekedett, kéri hogy többször ez ne forduljon elő, mert kémként fogják kezelni a hasonló futárokat.

Monsieur

Il est arrivé icy, sans passeport, un soldat des troupes de Sa Majesté Imperiale la Reine d'Hongrie, qui a apporté un paquet cachetté, adressé à M. le commissaire Kestern à qui il a été remis. Ce soldat a dit qu'il étoit envoyé d'Oltagio pour apporter ce paquet ; cela m'a paru fort irregulier, et ce soldat seroit dans le cas d'être regardé comme espion ; cependant comme je suis persuadé que Votre Excellence n'a point autorisé le commandant d'Oltagio à en agir ainsy, j'ay l'honneur d'en donner avis à Votre Excellence et je renvoie ce soldat avec un tambour pour le conduire et je prie Votre Excellence de vouloir bien donner ses ordres pour que la même chose n'arrive pas une autre fois.

J'ay l'honneur d'être avec une consideration distinguée

Monsieur
De Votre Excellence
Le très humble et très
Obeissant serviteur

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 19.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 383–384.

(eredeti)

Tájékoztatja a herceget a Bouffy [!] nevű kapitány kiadatásáról és kéri, hogy bocsássonak szabadon egy Genovában raboskodó papot. Szintén jelzi a hercegnek egy horvát lovassági tisztt megérkezését és kéri, hogy legyen segítségére két, eddig vissza nem érkezett katonájuk felkutatásában.

Monsieur

Je recois la lettre, dont Vôte Excellence m'a bien voulu honorer, et je sois bien fâché de n'avoir pas pû faire passer jusqu'à Novy l'officier, qu'elle m'at envoyé. Les ordres, dont Mrs. le Comte de Braun m'a chargé, me bornent aux confins mutuelles, et je me trouve obligé à des certaines observations malgrais moy.

Je renvoi à Votre Excellence le capitain Bouffy et au même tems je la supplie de s'indisposer à la liberation, et relachement du Rever. Pere recteur de Propata qui sur des certains soupçons est edroitement detenû à Genes, quoique qu'il soit des fiefs de l'empire.

Touchant le lieutenant de Croates, qu'elle me veut bien renvoyer, je donnerai ineditement part au Comte de Braun, comme aussi de la maniere de la quelle elle s'est arangée avec la republique à la quelle cet officier étoit echeû.

Au reste, je me trouve obligé de marquer à Votre Excellence qu'un tambour, et un chergeant de nôt troupes, qui étoient envoyé à diverses fois avec des lettres à ses postes avancés ne sont pas encor de retour de sort que leur destin m'est tout à fait inconû. Je la prie de donner ses ordres pour deter(min)er leur situation. La sureté de la mutuelle corespondance en depende beaucoup, et moy j'en aurai une obligation tres particuliere à Votre Excellence l'assurant, que de ma part je tacherai toujours d'aller au devant de toutes les choses, qui luy pouront être agreables.

L'assurant nouvellement des sentiments de la consideration la plus distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôte Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 19 d'aout 1748

28.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 19.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 385.

(másolat)

Elküldi Browne tábornok levelét néhány másik levéllel együtt. Kéri a herceget, hogy segítsen a Wallis-ezred egyik őrnagya feleségének, hogy meglátogathassa Genovában raboskodó férjét. Kéri, hogy jelezzze a Boulffy [!] nevű kapitány átadásának pontos idejét.

Monsieur

Recevant dans ce moment de la part de Mr. le Comte de Braun la lettre cy incluse pour Votre Excellence, j'ai tardé nullement de la luy envoyer y joignant quelques autres. Les quelles je la supplie de faire parvenir à leurs adresses. Au même tems j'ai l'honneur de luy marquer, qu'une dame epouse du major de Walis voudroit bien aller voir son maris detenû à Genes. Et quoique je n'aye jamais douté de l'agrement de Votre Excellence dans des semblables occasions, je me trouve pourtant obligé de m'en informer particulierement ; Mr. le Comte de Braun le souhaitant ainsi. Au reste je me souviens d'avoir écrit dernièrement à Votre Excellence touchant le capitain Boulffy. Le quel si Votre Excellence veut faire reprendre, elle n'a que m'en marquer le jour à fin qu'il soit conduit à Voltaggio, où il sera consigné selon qu'elle desira.

Il renouvelle à Votre Excellence les offres d'une parfaite defference pour tout ce qui luy pouroit être agreable, et les sentiments de la consideration très distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Votre Excellence
le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 19 d'aout 1748

29.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 20.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 401–402.

(másolat)

A gróf ebben a levelében válaszolt a herceg azon levelére, amelyben a kémnek tekinthető, útlevel nélküli futárról írt. Elutasítja a feltételezést, de megígéri, hogy a jövőben a hasonló küldetéseket dobosok fogják végezni.

Monsieur

J'étois bien surpris de la lettre que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire le 18 du courant. Je croyois que la droiture, avec la quelle je me sois toujours, et dans des circonstances toutes autres comporté, me devoit bien garantir des soupçons de cette nature, et je puis bien assurer Votre Excellence que des pareilles petites ruses etoient aussi peu de mon mestier que de mon genie. Il est vrai que le procédé du comandant de Voltaggio étoit irregulier, et Votre Excellence peut être persuadé, qu'il en aura sa part. Mais au même tems il est excusable, parce que le plus grand tort est de coté du soldat, qui ne trouvant peut être ou, et à qui remettre ses lettres les à porté par mepris jusqu'à St. Pierre d'Arene.⁷⁹ Cependant j'ai déjà donné les ordres necessaires pour ce qu'à l'avenir des semblables envoys ne se fassent, que par des tambours.

Touchant les lettres, que Votre Excellence m'a jointe, je ne tarderai nullement à les faire parvenir à leur adresse.

J'ai l'honneur d'être avec une consideration distinguée.

Monsieur
De Votre Excellence
Le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 20 d'aout 1748

⁷⁹ Itt talán a genovai Arenó patríciuscsalád egyik tagjáról lehet szó. Lásd: SOPRANIS, 1935, 28.

30.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. augusztus 23.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 415.

(másolat)

*Nehezményezi az útlevél nélküli futár esetét. Megígéri, hogy útlevelet ad a Wallis-ezred őrnagya feleségének annak ellenére is, hogy Nádasdy gróf megtagadta Spinola grófszáma-
ra a hasonló segítséget. Ugyanakkor nem tud segíteni a bebörtönzött pap ügyében, akit a
genovaiak államellenes bűnökkel vádolnak. Jelzi a grófnak, hogy a kiadatásban kért kapi-
tány megérkezett hozzá, valamint a két elveszettnek hitt osztrák katonát is elküldte.*

Monsieur

Vous me faites tres grande injustice d'imaginer que j'aye soupçonné Votre Excellence d'aucune ruse n'y d'avoir même sçu le passage du soldat de ses troupes qui est arrivé icy sans passeport avec des lettres. Je connois trop la droiture et la noblesse de ses procedez depuis un an que j'ay l'honneur de traiter avec Elle, pour soupçonner Votre Excellence de rien de pareil, mais j'ay été bien aise de luy faire sentir que malgré les ordres rigides que M. le Comte de Braun luy donne, je n'en etois pas moins facile dans les affaires que nous avions à traiter et dans les choses qui pouvoient s'écarter de cette excessive regularité comme si nous etions en temps de guerre, et une plus grande preuve encore que j'en vais donner à Votre Excellence, c'est que malgré le refus du passeport au marquis Spinola d'aller dans un de ses fiefs de l'empire quy doit naturellement etre un pays libre et tout ce qu'il y auroit à dire sur un tel refus, j'ay l'honneur de luy envoyer ce passeport qu'elle paroît desirer pour la femme du major du regiment de Wallis. Je suis bien fâché de ne pouvoir par de même luy donner une reponse favorable sur la detention du Rectau de Propata qui est enfermé icy comme criminel d'état et aupres duquel on procede comme tel dans les formes de la justice ordinaire.

J'ay receu le capitaine Boulfique que Votre Excellence a bien voulu me renvoyer comme elle a dû recevoir de même le lieutenant de Croates qu'on dû luy remettre, et le tambour et le sergent que Votre Excellence reclamoit par sa lettre du 19 doivent l'avoir rejoint aussy, ils avoient été oublier par une distraction de ma part, je l'avoue, mais je me flatte que le traitement qu'ils ont receu icy ne leur a point fait trouver aussy long, du moins mes ordres etoient bien positifs de les faire bien traiter comme tout ce qui me viendra de la part de Votre Excellence.

J'ay fait tenir à leur adresser toutes les lettres qu'elle m'a fait l'honneur de m'envoyer. Je la supplie de vouloir bien faire passer celle-cy à M. le comte de Braun et d'etre persuadé etc.

31.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 24.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 427.

(másolat)

Egy újabb bűneset felderítésében kér segítséget Richelieu hercegtől. Andlau tábornok mór szolgája több értéktárgyat eltulajdonított és megszökött. Kéri azonnali letartóztatását és kiadatását. Az esethez egy részletes személyleírást is adott a magát portugálnak valló, angolul és németül is beszélő sötét bőrű szolgáról.

Monsieur

La bonté, avec la quelle Vôtre Excellence a toujours secondé mes souhaits, me fourni la liberté de la supplier pour l'intérêt d'un de mes amis, qui me tiennent bien à cœur. C'est Mr. le General d'Andlau, le quel étoit volé par son More bien indignement, m'a requis de le marquer à Votre Excellence et de la prier qu'elle veuille bien donner les ordres nécessaires tant à Genes, qu'à Vultri et dans le reste du Genusât, que ce malheureux soit aresté, et nulle part embarqué. Il at enlevé à ce General tout son argent, des tabatiers d'or, des bagues, et tout ce qu'il pouvoit trouver de pretieux. Sa stature est mediocre, les epaules larges, le visage plutôt basané, que noir. Il se dit Portugais et parle un peu l'anglois, et l'alleman. Son habillement, si ne l'a pas changé depuis, étoit un justeaucorps gris doublé de jaun, la veste d'este blanche.

Je reitere mes instances pour ce que se veuille bien intresser pour mon amy et donner les ordres nécessaires pour l'arrest de ce malheureux. La parfaite reconnoissance avec la quelle, je tacherai en toute occasion de reciproquer sa bonté, convaincra Votre Excellence de la consideration très distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur

De Vôtre Excellence
Le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 24 d'aout 1748

32.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhoz

(Genova, 1748. augusztus 25.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 429–430.

(másolat)

Tájékoztatja a grófot, hogy 5-6 napja érkezett egy sötét bőrű személy Genovába, akit gyorsan le is csukattott. Az illető viszont csak angolul beszél és teljesen fekete a bőre, vagyis a személyleírás nem fedí. Mindenesetre – várva a gróf pontosítását – parancsot adott az összes mór külsejű személy letartóztatására.

Monsieur

Je viens de donner tous les ordres necessaires pour faire toutes les recherches pour trouver le More que Vôter Excellence desire qui soit arrêté, et je viens dans l'instant de decouvrir qu'il nous en est arrivé un depuis cinq ou six jours, lequel ne parle qu'anglois, que j'ay fait mettre en prison sur le champ, et si Votre Excellence veut envoyer quelqu'un icy pour voir si c'est le meme, je luy envoie le passeport cy joint pour le laisser passer. J'ay peur cependant sur la description que Votre Excellence me faist du More qui a volé le general d'Andelot, que ce ne soit pas le meme que celuy que je tiens, parce que celuy-cy est extremement noir, et grand, et quelle me marque que celuy qu'elle desire n'est qu'un bazané j'ay donné les ordres partout pour qu'on arretat tous les mores qu'on rencontreroit et qu'il suffit que cela tienne aussy à cœur à Votre Excellence qu'il me le paroît pour que je me donne tous les soins imaginables pour le faire trouver etant charmé de luy donner des preuves etc.

33.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. augusztus 27.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 433.

(másolat)

A Genovában tartózkodó Lanty herceg számára kér útlevelet.

Monsieur

J'ay l'honneur d'adresser à Votre Excellence une lettre de M. le Duc de Lanty⁸⁰ qui est icy, et qui luy demande un passeport que je luy seray sensiblement obligé de vouloir bien luy accorder. Je la prie d'être toujours persuadée des sentimens de la consideration la plus distinguée avec laquelle j'ay l'honneur d'être etc.

Je joins aussy une autre lettre qui m'a été remise, je supplie Votre Excellence de vouloir bien la luy faire passer.

34.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 28.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 444.

(eredeti)

Nádasdy a herceg kérésének eleget téve küldi a Lanty herceg számára kért útlevelet. Ezenkívül tájékoztatja a herceget arról is, hogy néhány nappal korábban a mór szolgát elfogták Foriglia közelében. Ebből következik, hogy a Genovában letartóztatott mór ártatlan. Végzetül néhány levél továbbküldését kéri még a hercegtől.

Monsieur

Je recois la lettre de Vôte Excellence avec l'incluse de Mr. le Duc de Lanty le 28 du curent. Il suffit qu'Elle se veuille interesser pour ce que je passe dans le cas presant par dessus de tous les rigoureux obstacles, dont je me trouve borné. J'espere qu'Elle me fera la justice de croire, que j'ai toujours taché à combiner des certaines regularités avec les circonstances des affaires, et il me semble de concevoir de sa penulbime, que mes

⁸⁰ Filippo Lante Montefeltro della Rovere (1709–1771), Bonmarzo hercege.

sentiments la dessus luy ne sont pas tout à fait impenetrables. Au moins je puis assurer Votre Excellence que je me sois fait, et que je me ferai toujours un plaisir très sensible à la satisfaire en tout ce qui dependra de moy, et c'est par ce principe que j'ai l'honneur de Luy envoyer le passport requis pour le Duc de Landy.

Je la remercie par la même occasion des ordres que Votre Excellence a bien voulu donner pour faciliter l'arrest de l'esclave fugitif du General d'Andlau. On l'a, il y a quelques jours attrapé dans le fief imperial de Foriglia, et par consequence le More arresté à Genova est innocent. Cependant je Luy en dois infiniment obligé aussi bien, que de deux passaports qu'Elle m'a voulu si geneusement envoyer.

La lettre pour Mr. le Comte de Braun, qu'elle m'a mandé le 22 du present, est parvenu sans retardement à son adresse, et je la supplie d'en user de même avec celles, que je joins.

Il ne me reste que de renouveler à Votre Excellence les sentiments de la consideration la plus distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vòtre Excellence
Le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 28 d'aout 1748

35.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhoz

(Genova, 1748. augusztus 29.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 452.

(másolat)

Örömet fejezi ki, hogy sikerült a bűnös mórt letartóztatni. Az általa fogva tartott személyt szabadon bocsátja és véget vet az elindított körözésnek is. Megköszöni továbbá az azóta megérkezett Lanty herceg számára kért útlevele kiállítását.

Monsieur,

Je commenceray par me rejouir avec Votre Excellence qu'elle ait pu faire arreter le More qui Luy tenoit fort à cœur de faire prendre. Je vais mettre en liberté celui que je tenois icy, et faire cesser les vives poursuites que j'avois ordonné, car je l'assure que j'avois cette affaire à cœur comme elle même, par le vif interest que j'avois vû qu'elle y prenoit ayant un desir infiny de Luy prouver mon entier devouement en toute occasion et etant penetre d la plus vive reconnoissance de ses politesses et je puis assurer Votre Excellence

que je ne m'en suis jamais pris à celle de tout ce qui a pu ne pas aller tout à fait comme je le desirois dans certaines occasions.

J'ay reçu le passeport pour Mr. le Duc de Lanty qui étoit joint à la lettre de Votre Excellence et je partage avec ce Seigneur la reconnoissance de cette attention, la suppliant d'être persuadé de la consideration la plus distinguée avec la quelle j'ay l'honneur d'être etc.

36.

Nádasdy gróf levele Richelieu hercegehez

(Novi, 1748. szeptember 6.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 20.

(eredeti)

Közli, hogy intézkedett a herceg futára utazásának megkönnyítésére. A levél végén ismét néhány levél továbbítását kéri a hercegtől.

Monsieur

Je n'ai pas sitôt eu l'honneur de recevoir la lettre de Vôte Excellence dattée du 5e de ce mois, que j'ai donné les ordres necessaires pour ce que le courier depeché par Votre Excellence ne trouve aucun retardement dans son voyage. Votre Excellence verra par mon attention pour tout ce qui vienne de sa part, combien que je sois éloigné de certains restrictions, et avec combien de plaisir que j'embarasse toutes les occasions capables à luy prouver mon parfait attachement, et la consideration très distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôte Excellence
Le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 6 septembre 1748

P.S. Je suplie Votre Excellence de vouloir faire venir à leur adresse les lettres cy jointes.

37.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. szeptember 10.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 38.

(másolat)

Megköszöni Nádasdy grófnak, hogy intézkedett futára utazása ügyében. Beszámol arról is, hogy sikerült az elküldött leveleket eljuttatni a címzett tiszteknek és ő is néhány levél továbbítását kéri a gróftól. Ezenkívül két, korábban genovai szolgálatban tevékenykedő svájci tisztt számára is kér útlevelet, akik haza szeretnének utazni.

Je suis tres sensible à la politesse de Votre Excellence au sujet du courier que j'avois eu l'honneur de luy recommander et des ordres qu'elle a bien voulu donner pour qu'il ne trouvat aucun obstacle ny aucun retardement dans son voyage, Elle peut être bien persuadée que j'auray toujours de mon coté la même attention pour tout ce qui pourra luy etre agréable.

J'ay fait rendre exactement les lettres que Votre Excellence m'a adressé pour plusieurs officiers, j'en joins autres icy que je la prie de vouloir bien egaleement faire rendre.

J'envoye aussy à Votre Excellence les noms de deux officiers suisses qui etoient au service de la Republique de Genes qui ont été licentiez et qui voudroient s'en retourner chez eux, ils desireroient un passeport de Votre Excellence et j'ay l'honneur de luy proposer si elle veut avoir la bonté de leur accorder.

J'ay l'honneur d'etre etc.

38.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. szeptember 12.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 98.

(eredeti)

Jelzi a hercegnek, hogy nagyon szívesen segítene neki a két svájci tisztt ügyében, de Browne tábornoktól utasítást kapott, hogy ha a genovaiak útlevelet szeretnének, akkor egyenesen hozzá kell fordulniuk. Ennek oka elsősorban a korábban Ponceleon grófnak kért útlevél elutasításában rejlik.

Monsieur

J'ai receû la lettre que Vôte Excellence m'a fait l'honneur de m'ecrire le 10 du courrant, et dans la quelle Elle me propose de vouloir accorder des passaports à deux officiers suisses licentiés de la Republique. Je consentirois volontiers à leur demande par le seul motif, que Votre Excellence se veut bien interesser pour eux. Mais les ordres reiterés de Mr. le comte de Braun m'empêchent à fair tout ce que l'attention, que j'ai pour Votre Excellence, me pourroit conseiller. Il pretende que si Messieurs les Genoïs souhaitent quelque passaport, qu'ils se doivent directement par leur chef adresser à luy. Ayant toujours à cœur le refus fait de la Republique bien à contretems à Mr. le comte Ponceleon⁸¹.

Ça étant j'espere, que Vôte Excellence m'excusera, et penetrant mes sentiments Elle sera persuadé de la consideration très distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'etre

Monsieur
De Vôte Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novi le 12 septembre 1748

39.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. szeptember 25.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 49.

(eredeti)

Browne tábornok egy levelét és a herceg kérésének eleget téve a Botta márki számára kért útlevelet küldi. A levél végén ismét néhány levél továbbítását kéri a hercegtől.

Monsieur

J'ai l'honneur d'envoyer à Vôte Excellence une lettre de Mr. le comte de Braun. La quelle selon toute apparence contiendra le passaport demandé pour le marquis de Botta.⁸² Au même tems je suplie Votre Excellence de faire parvenir à leur adresse les autres çy jointes,

⁸¹ Itt valószínűleg a spanyol Ponce León család valamelyik tagjáról van szó.

⁸² Antoniotto Botta d'Adorno (1688–1774), genovai származású, császári szolgálatban álló főtiszt és diplomata.

et d'être persuadé de la plus parfaite reciprocation, come aussi de la consideration très distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vòtre Excellence
le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 25 septembre 1748

40.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. szeptember 28.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 108.

(másolat)

Megköszöni Nádasdy grófnak az előző levelét és Browne grófét is. Örömmel tájékoztatja arról, hogy sikerült elérnie a genovaiak fogságába esett néhány császári katoná szabadon bocsátását is. A foglyok átadásának időpontját kéri a gróftól és egy Browne tábornoknak szóló levél kézbesítésére is megkéri.

Monsieur,

J'ay reçu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 25 de ce mois avec celle qui y étoit jointe de M. le comte de Broun, dont je luy rends mille graces.

Il reste encor icy quelques prisonniers des troupes de Sa Majesté Impériale Reine, qui étoient tombées dans le lot des Genoïs, mais pour faire quelque chose qui put être agreable à Votre Excellence je les ay demandé et obtenu, et je les luy renvoyeray le jour qu'elle m'indiquera pour en être tenu compte dans celui de nos prisonniers respectifs.

Je la supplie de faire passer à M. de Broun le lettre cy jointe, et d'être toujours bien persuadée des sentimens distingués avec les quels j'ay l'honneur d'être...

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. október 10.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 155.

(eredeti)

Először néhány levél továbbítását kéri a hercegtől, különösen az Ahamada tábornoknak szólót, amelyben a felajánlott fogolycserével kapcsolatos részletek vannak. Kéri a herceget, segítsen elérni, hogy az Esterházy-ezred egyik hadnagyát, bizonyos Vienner nevű személyt is átadják. Ezenkívül tájékoztatja a herceget egy korábbi bűneset újabb fejleményeiről. A Francesco Peryni által Bataille hadnagytól eltulajdonított tárgyak közül egy ezüstpoharat a genovai Arena nevű úrnak adtak el, a többi tárgyat megtalálták és szeretnék visszaadni tulajdonosának.

Monsieur

Je reçois dans ce moment de Mr. le comte de Braun les deux lettres çy jointes. Dont celle pour le général Ahamada je prie Vôtre Excellence de faire parvenir à son adresse, et comme l'autre selon toute aparence contiendra la reponse touchante les prisonniers, les quelles Votre Excellence veut bien échanger, je n'attande que sa determination pour le lieu et le tems à les recevoir. Je profite aussi de cette occasion à la suplier de vouloir comprendre parmys ces prisonniers un certain lieutenant Vienner du regiment Esterhazy. Le quel n'étant pas d'autre consideration, que d'être officier ne peut pas causer des grands scrupules à la Republique. Vôtre Excellence m'obligera infinement en l'impétrant pour soys, et je n'ometterai nulle occasion pour luy en temoigner ma parfaite reconnoissance. Au même tems j'ai l'honneur de souvenir Votre Excellence d'un certain Francesco Peryni serviteur de Mr. Bataglie lieutenant du regiment Brye des troupes de Sa Majesté Très Chrétienne. La detention du quel je luy ai marqué il y a quelque tems. Il a contesté d'avoir volé à son maitre un goblet, deux cuilliers, et autant des fourchets d'argent. Le goblet étoit vendû à Sieur Pierre d'Arene, le reste se trouve ici. C'est pourquoi je prie Votre Excellence de faire prendre quelque information de Mr. Battaglie à fin qu'on luy puisse rendre ce qui luy appartienne.

Au reste, je n'ai qu'à renouveler à Votre Excellence les sentiments de la consideration la plus distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 10 d'octobre 1748

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. október 11.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 165.

(másolat)

Nádasdy gróf előző levelére válaszolva október 15-ét javasolja a fogolycserére. A gróf által kért Esterházy-ezredben szolgáló hadnagy cseréjében szívesen segít és francia katonákkal lehet őt kiváltani. A Bataille hadnagytól ellopott tárgyakat szívesen visszavennék, a tolvajt a grófia bízza. Végezetül egy emlékeztetőt küldött a grófnak, amit szíves figyelmébe ajánl.

Monsieur,

J'ay reçu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 10 du courant avec celles qui y étoient jointes, de M. le comte de Broun, dont je luy rends mille graces. J'ay envoyé sur le champ à M. D'Ahmada celle qui luy étoit adressée.

Je feray conduire mardy prochain 15 du courant à la Pietrà La Vesarà les 10 soldats prisonniers que j'ay icy. Je prie Votre Excellence de les envoyer recevoir et d'en faire fournir un reçu, et comme elle me marque desirer que j'obtienne également de la Republique le lieutenant Viene du regiment Esterhazy, j'en feray la demande, je pense qu'il me sera accordé, mais cet officier est parti, et suivant cet arangement il sera échangé contre des François.

Le Sieur Bataglie lieutenant au regiment de Brie dont Votre Excellence a bien voulu faire arrêter le domestique qui l'avoit volé, sera plus satisfait de ravoir ses effets que le voleur, je luy seray bien obligé si elle veut bien ordonner que tout ce qu'on luy a trouvé soit renvoyé par celui qu'elle enverra recevoir ses prisonniers, après quoy elle fera ce qu'elle jugera à propos de ce domestique.

Je renouvelle à Votre Excellence toujours avec un nouveau plaisir les assurances des sentimens distingués avec lesquels j'ay l'honneur d'être Monsieur etc...

PS.

J'ay l'honneur d'envoyer cy joint à Votre Excellence un memoire dont je la prie de vouloir bien se faire rendre compte.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. október 13.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 174.

(eredeti)

Megköszöni a herceg fogolycseréhez nyújtott segítségét és minden, korábban egyeztetett kérést szívesen teljesít. A levél második felében jelzi, hogy hamarosan Hinderer tábornok veszi át tőle a parancsnokságot, ő pedig visszavonul pihenni a hazájába. A levélben igen udvarias hangon méltatja a herceggel való együttműködést, és azt írja, hogy élete végéig nagy tisztelettel adózik majd iránta.

Monsieur

Au moment que j'étois sur le point de faire à Votre Excellence mes derniers remerciements de l'attention qu'Elle a toujours eû pour mes instances, je reçois la lettre dont Votre Excellence m'a bien voulu honorer le 11 du courant, et par elle une nouvelle preuve de sa bonté ordinaire en ce qu'Elle se veut bien interesser pour la liberté du lieutenant Vienner d'Esterhazy. Le quel selon les arrangements prises sera echangé contre des françois. N'en étant redevable, qu'à la seule politesse de Votre Excellence. Touchant les 10 soldats prisoniers je ne manquera point de les faire recevoir le jour fixé à la Pietra la Vesara, et d'en faire fournir un receû, comme aussi de renvoyer par cett'occasion à Mr. Battaglie tout ce qu'on a trouvé au voleur. Je m'aurois de même informé du memoire jointe ; si la persone en question n'étoit pas deja partie pour la Croatie.

Au reste ayant eû de ma Souveraine la gratuite permission de remettre mon comandement entre les mains de Mr. le general baron de Hinderer,⁸³ et de m'aller reposer dans mon pays au milieu de ma famille, je me trouve obligé à en donner avis à Votre Excellence tant pour Luy signifier à qui s'adresser d'orenavant dans les occorences que pour Luy marquer la sensible reconnoissance que je conserverai inalterablement en égard de l'attention particuliere, qu'Elle a toujours voulû avoir pour toutes mes recherches, et je la supplie d'être persuadé, que je ne changerai qu'avec la vie les sentiments de la distinction la plus distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vòtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 13 d'octobre 1748

⁸³ Valószínűleg Johann Christoph Hinderer von Steinhäusen báró (?-?) ezredparancsnokról van szó.

44.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. október 15.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 182.

(másolat)

Válaszában megerősíti a fogolycserére vonatkozó előző megállapodásukat. A gróf által kért Esterházy-ezredben szolgáló hadnagyért cserébe egy franciát kért. Megköszöni a gróf Bataille-ügyben tett intézkedését is. Végezetül őszintén sajnálja, hogy a gróf hamarosan elutazik, mivel közös munkáik során nagyon jó benyomásokat szerzett róla.

Monsieur,

J'ay reçu les lettres dont Votre Excellence m'a honoré le 13 de ce mois, ou elle me marque qu'elle fera recevoir à la Pietra la Vezara les prisonniers que j'y ay envoyé dont il sera tenu compte dans les échanges.

Je luy repeteray à cette occasion que le lieutenant Viener sera échangé contre un François et le plaisir que j'ay de pouvoir faire quelque chose qui soit agreable à Votre Excellence.

Je luy rends mille graces des effets qu'elle veut bien me renvoyer du Sieur Bataglie, je la supplie d'être bien persuadée de mon egalle attention en pareil cas.

Je ne puis à prendre sans une sorte de peine le depart de Votre Excellence quoique je sois informé que c'est pour sa satisfaction, j'étois accoutumé à toutes ses attentions. J'aurois bien voulu pouvoir luy en marquer ma reconnoissance et luy donner des preuves des sentimens distinguez etc.

45.

Hinderer báró levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. október 20.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 205.

(eredeti)

Beszámol arról, hogy Nádasdy gróf megkapta a herceg levelét. Örömeire szolgál, hogy a fogolycsere a gróf kívánságának megfelelően zajlott és továbbítja a herceghez a Páviából érkezett csomagot, amely valószínűleg Bataille hadnagy eltulajdonított személyes tárgyait tartalmazza.

Son Excellence,

Au depart de Mr. le generale comte Nadasti ayant pris le commandement de ces troupes et ouverte la lettre de S. E. addressés à lui du 15 courant, je l'honneur de repondre, que l'échange promis du lieutenant Viener, sa consideration lui sera surement d'un eternelle obligation, et comme il me vient de Pavie remis le cý jointe paquet, que je crois être l'affaire en question de Mr. Bataglie, je l'expédie avec celle prie S. Ex. le peu de tems, que j'ai à rester dans ces environs, de la continuation de même graces de mon predecesseur, et de me croire plein des respect.

De Son Excellence
le tres humble et tres
obeissant serviteur
le Baron d'Hinderer

Novi ce 20 octobre 1748

46.

Richelieu herceg levele Hinderer báróhoz

(Genova, 1748. október 21.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 207.

(másolat)

Hinderer bárónak írt válaszában megköszöni a báró levelét és a csomagot. Ezenkívül reményét fejezi ki, hogy hasonlóan konstruktív levelezést folytathat majd vele, mint azt Nádasdy gróffal tehette. A leveléhez mellékelten küldi a genovai köztársaság Browne tábornokhoz írt levelét.

Monsieur,

J'ay reçu la lettre que vous m'avés fait l'honneur de m'écrire de Novi le 20 de ce mois, avec le paquet qui y étoit joint dont je vous rends mille graces.

Vous m'y aprenés, Monsieur, le départ de M. le comte de Nadasti, je seray bien flatté d'entretenir avec vous la même corespondance et je saisiray avec le même empressement toutes les occasions qui se presenteront pour vous donner des preuves des sentimens distingués avec lesquels j'ay l'honneur d'être, Monsieur etc.

Je joins icy, Monsieur, une lettre de la République pour M. le comte de Broun que je vous prie de luy faire parvenir.

Rövidítések és irodalomjegyzék

BIS
MSRIC

Bibliothèque Interuniversitaire de la Sorbonne
Manuscrits Richelieu 46–51. k.

*

AUGAGNEUR–HONNERT
1929

AUGAGNEUR, Marcel–HONNERT, Robert: *La vie du Maréchal de Richelieu*, Paris, Gallimard, 1929.

BEAULIEUX
1918

BEAULIEUX, Charles: *Manuscrits de la bibliothèque de l'Université de Paris. Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France : Université de Paris et universités des départements*, Paris, 1918.

BÉLY
2001

BÉLY, Lucien: *Les relations internationales en Europe XVIIe–XVIIIe siècles*, Paris, PUF, 2001.

BESSENYEI
2005

BESSENYEI József: *A Nádasdyak*, Budapest, General Press, 2005.

BESSENYEI
2015

BESSENYEI József: *A Nádasdyak évszázadai*. In: *Rubicon*, 26. (2015) 9. sz., 5–21.

BRÉQUIGNY
1750

BRÉQUIGNY, Louis Georges Oudard Feudrix de: *Histoire des révolutions de Gênes, depuis son établissement jusqu'à la conclusion de la paix de 1748*, I., Paris, 1750.

BOIS
1992

BOIS, Jean-Pierre: *Maurice de Saxe*, Paris, Fayard, 1992.

BOIS
1996

BOIS, Jean-Pierre: *Fontenoy 1745. Louis XV, arbitre de l'Europe*, Paris, Economica, 1996.

BOIS
2017

BOIS, Jean-Pierre: *L'abbé de Saint-Pierre. Entre classicisme et Lumières*, Paris, Champ Vallon, 2017.

- BOUDARD
1962
BOUDARD, Jean-Pierre: *Gênes et la France dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle (1748–1797)*, Paris–La Haye, Mouton & Co., 1962.
- BRILLI
2016
BRILLI, Catia: *Genoese Trade and Migration in the Spanish Atlantic, 1700–1830*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
- BROCHE
1935
BROCHE, Gaston-E.: *La République de Gênes et la France pendant la guerre de succession d'Autriche (1740–1748)*, Paris, Société Française d'Imprimerie, 1935.
- BROWNING
1993
BROWNING, Reed: *The War of Austrian Succession*, New York, St. Martin's Press, 1993.
- CHATELAIN
1885
CHATELAIN, Emile: *Manuscripts de la bibliothèque de l'Université tirés des dépôts littéraires*, Paris, 1885.
- CHAMPION
2014
CHAMPION, Émilie: *Le maréchal-duc de Richelieu, un homme de pouvoir et de guerre, au siècle des Lumières*. Doktori disszertáció, Université Bordeaux, Montaigne, 2014.
- CAPEFIGUE
1857
CAPEFIGUE, Jean-Baptiste: *Le Maréchal de Richelieu*, Paris, Amyot éditeur, 1857.
- COLE
1965
COLE, Hubert: *First Gentleman of the Bedchamber. The Life of the Duke de Richelieu (1696–1788)*, New York, The Viking Press, 1965.
- COUGET
2002
COUGET, Alphonse: *Le duc de Richelieu. Gouverneur de Guyenne et de Gascogne en Comminges et Nébouzan, 1763*, Nîmes, Lacour, 2002.
- CRAVERI
1993
CRAVERI, Benedetta (éd.): *Vie privée du Maréchal de Richelieu contenant ses amours et intrigues, et tout ce qui a rapport aux divers rôles qu'a joués cet homme célèbre pendant plus quatre-vingts ans*, Paris, Éd. Desjonquères, 1993.
- DARNTON
2014
DARNTON, Robert: *L'Affaire des Quatorze. Poésie, police et réseaux de communication à Paris au XVIIIe siècle*, Paris, Gallimard, 2014.

- DRIAULT
1912
DRIAULT, Edouard: *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France: depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française*, XIX, Florence. Modène. Gênes, Paris, Félix Alcar, 1912.
- DUFFY
1964
DUFFY, Christopher: *The Wild Goose and the Eagle. A Life of Marshal von Browne*, London, Chatto and Windus, 1964.
- EL HAGE
2012
EL HAGE, Fadi: *Le maréchal de Villars. L'infatigable bonheur*, Paris, Economica, 2012.
- EL HAGE
2017
EL HAGE, Fadi: *La guerre de succession d'Autriche (1741–1748) Louis XV et le déclin de la France*, Paris, Economica, 2017.
- ESTRÉE
1917
ESTRÉE, Paul d': *Le Maréchal de Richelieu, 1696–1788, d'après les mémoires contemporains et les documents inédits*, Paris, Émile-Paul Frères, 1917.
- GRAZIANI
2009
GRAZIANI, Antoine-Marie: *Histoire de Gênes*, Paris, Fayard, 2009.
- KHELISSA
2013
KHELISSA, Anne Perrin: *Gênes au XVIIIe siècle. Le décor d'un palais*, Paris, CTHS, 2013.
- LABARDE DE
RAILLICOURT
1991
LABARDE DE RAILLICOURT, Dominique: *Richelieu: le maréchal libertin*, Paris, Tallandier, 1991.
- LESAGE
1992
LESAGE, Gérard: *Denain (1712). Louis XIV sauve sa mise*, Paris, Economica, 1992.
- LEVRON
1971
LEVRON, Jacques: *Le maréchal de Richelieu: un libertin fastueux*, Paris, Perrin, 1971.
- LO BASSO
2016
LO BASSO, Luca: *Gente di bordo. La vita quotidiana dei marittimi genovesi nel XVIII secolo*, Roma, Carocci editore, 2016.

- PALUMBO
2010
PALUMBO, Paolo: *Un confine difficile. Controversie tra la Repubblica di Genova et il Regno di Sardegna nel Settecento*, Torino, Perrin, 2010.
- PESCIO
1922
PESCIO, Amadeo: *Settecento genovese*, Palermo, 1922.
- POLLITZER
1952
POLLITZER, Marcel: *Le Maréchal galant: Louis-François-Armand de Richelieu*, Paris, Nouvelles éditions latines, 1952.
- REBOUX
1929a
REBOUX, Paul: *Les conquêtes d'amour et de gloire du Maréchal-duc de Richelieu*, Paris, Flammarion, 1929.
- REBOUX
1929b
REBOUX, Paul: *Les dernières amours du maréchal de Richelieu*, Paris, Flammarion, 1929.
- REBOUX
1933
REBOUX, Paul: *Le Maréchal de Richelieu et les femmes*, Paris, Flammarion, 1933.
- RIVAL
1959
RIVAL, Paul: *Fantaisies amoureuses du duc de Richelieu*, Paris, Hachette, 1959.
- RÓNAY HORVÁTH
1888
RÓNAY HORVÁTH JENŐ: *Gróf Nádasdy Ferencz tábornagyi kinevezése*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888), 483–485.
- SAINT-PIERRE
1979
SAINT-PIERRE, abbé de: *Az örökbéke tervezet rövid foglalata*, Bukarest, 1979.
- SOPRANIS
1935
SOPRANIS, Francesco Bernardo: *I magnifico patrizi genovesi, le ascrizioni tardo-settecentesche*, Genova, Ed. B. N. Marconi, 1935.
- SOULAVIE
1858
SOULAVIE, Jean-Louis Giraud: *Mémoires du Maréchal duc de Richelieu, pair de France, Premier Gentilhomme de la chambre du Roi... Pour servir à l'histoire des cours de Louis XIV, de la Régence du duc d'Orléans, de Louis XV, et à celle des quatorze premières années du règne de Louis XVI, roi des Français et restaurateur de la liberté*, Paris, Firmin Didot frères et fils, 1858.

SZINNYEI
1897

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, V., Budapest, 1897.

WORMSER
1955

WORMSER, Olga: *Amours et intrigues du maréchal de Richelieu*, Paris, Le Club Français du Livre, 1955.

WURZBACH
1869

WURZBACH, Constant von (Hg.): *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 20., Wien, 1869.